

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE DIN CASTRUL DE LA CÂMPULUNG (PESCĂREASA, PUNCT JIDOVA) (2010–2015)

In memoriam Teodor Cioflan

Constantin C. PETOLESCU^a, Florian MATEI-POPESCU^a, Ion DUMITRESCU^b

^a Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mails: ccpetolescu@yahoo.fr, florian.matei@gmail.com

^b Muzeul Județean Argeș, Pitești; e-mail: ion_dumitrescu09@yahoo.com

Keywords: Roman Dacia, Dacia Inferior, limes transalutanus, Roman fort, Câmpulung

Abstract: Recent archaeological excavations carried out between 2010 and 2015 in the central area of the Câmpulung Roman fort (*latus praetorii dextrum*) indicated that the small double apse building with underfloor heating located between the headquarters and the granary, was a later construction, dated towards the middle of the 3rd century CE. Prior to its construction, a timber building existed on the spot, a possible timber granary (*horreum*), judging by its dimensions (33 × 9 m²), comparable with the size of the stone granary. Such timber granaries are common within the Roman auxiliary forts, especially during the earth-timber construction phases. This timber granary was destroyed by fire sometime during or after the reign of Severus Alexander. The area was covered with gravel and the double apse building was constructed, along with a well (?) in front of it; unfortunately, it is impossible, up to this moment, to establish its function.

Cuvinte-cheie: Dacia romană, Dacia Inferior, limes transalutanus, castru, Câmpulung

Rezumat: Cercetările arheologice din anii 2010–2015, în zona centrală a castrului de la Câmpulung (*latus praetorii dextrum*), au arătat că edificiul de mici dimensiuni cu hipocaust, dispus între *horreum* și *principia*, a fost construit mai târziu, probabil către mijlocul secolului al III-lea p.Chr. Anterior, spațiul a fost ocupat de o clădire de lemn și pământ, având dimensiuni comparabile cu cele ale magaziei de cereale de piatră (*horreum*), 33 × 9 m. Planul, dimensiunile și amplasamentul converg spre identificarea construcției de lemn cu o magazie de cereale. Astfel de magazine de lemn pentru cereale nu sunt ceva neobișnuit în castrule auxiliare, mai ales în fazele de lemn și pământ ale acestora. Acest *horreum* de lemn a fost distrus de un incendiu cândva în timpul sau după domnia lui Severus Alexander. Spațiul a fost nivelat cu pietriș, apoi a fost construită clădirea dublu absidată, precum și un puț (?) în fața ei; din păcate, funcționalitatea acestei clădiri târzii nu a putut fi stabilită.

Castrul roman de la Câmpulung (cartierul Pescăreasa, mun. Câmpulung-Muscel, jud. Argeș, punctul *Jidova*) este cea mai bine conservată fortificație de pe *limes transalutanus*¹. Această frontieră estică a Daciei Inferior a fost definită și cercetată parțial încă din secolul al XIX-lea de Carl Schuchhardt și Grigore G. Tocilescu, urmați apoi de o serie de alți cercetători: Vasile Christescu, Emilian Popescu, Ioana Bogdan-Cătănicu, Constantin C. Petolescu sau Eugen S. Teodor². Cu toate acestea, încă nu s-au putut aduce dovezi decisive privind cronologia generală a liniei de fortificații, chiar dacă pentru unele dintre fortificații s-a putut ajunge la concluzii importante în această problemă³.

Fără îndoială, castrul de la Câmpulung – *Jidova* reprezintă, totodată, și punctul cel mai intens cercetat de pe *limes*-ul transalutan. Începute cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, săpăturile sistematice oferă un reper pentru cercetarea *limes*-ului transalutan, dar în egală măsură și pentru Dacia Inferior. Materialele arheologice descoperite în acest punct, unele dintre ele valorificate (inscripții⁴, opaițe⁵, ceramica ștampilată⁶, amfore⁷ și o parte din piesele de echipament militar⁸), au permis încadrarea fortificației și implicit a *limes*-ului transalutan în limite cronologice mai clare. În linii generale, putem afirma că acest castru funcționează în prima jumătate a secolului al III-lea, fiind ocupat de *cohors I Flavia Commagenorum* din armata Daciei Inferior⁹.

¹ Pentru istoricul cercetării și bibliografie, vezi Petolescu, Cioflan 1995, p. 17 (p. 28, note); Avram, Petolescu 1999, p. 189; Petolescu 2014, p. 194, nota 84.

² Vezi Bogdan-Cătănicu 1997, p. 78–85; Petolescu 2005; 2014, p. 193–199; Teodor 2015, pentru istoricul cercetărilor pe limesul transalutan.

³ Bogdan-Cătănicu 1997, p. 86–111.

⁴ IDR II 609–629; ILD 159–164.

⁵ Negru, Cioflan 1996.

⁶ Cioflan 1986.

⁷ Negru et alii 2003, p. 231–240, pl. 1/6,9, 2/14, 22, 25–27.

⁸ Tudor 1944; Petculescu 1999.

⁹ ILD 164; Avram, Petolescu 1999, p. 189; Petolescu 2002, p. 95–97, nr. 30; Țentea 2012, p. 41–45, nr. XI; Petolescu 2014, p. 196.

De asemenea, au fost aduse date importante cu privire la planimetria fortificației. Cu toate acestea, unele aspecte legate de această problemă nu sunt pe deplin clarificate. Este și situația clădirilor centrale, în primul rând a clădirii dublu absidate, situată între *principia* și *horreum*, în *latus praetorii dextrum*, despre a cărei funcționalitate nu deținem până de curând indicii certe, așa cum nu deținem indicii despre rostul spațiului liber, neutilizat, de la sud de această clădire până la *via principalis*.

În acest spațiu, fusese trasată secțiunea SG, prin care s-a identificat latura de sud a acestei clădiri; cu acest prilej, a fost secționată *via principalis*, iar între clădirea cu hipocaust, latura sa de est și *principia* (latura de vest) a fost surprins traseul unei stradele¹⁰.

Pornind de la această situație, am decis, în anul 2010, să reluăm cercetările în această zonă, prin deschiderea, inițial, a unei suprafețe de 17 × 8 m, la sud de clădirea menționată, între *horreum* și *principia*, limita sudică a suprafeței constituind-o *via principalis*. Lățimea suprafeței corespundea, în linii generale, cu lățimea clădirii dublu absidate, cu o prelungire spre vest până la zidurile magaziei de cereale (Pl. I).

Prin săpăturile anterioare, efectuate de Emilian Popescu și Eugenia Popescu, această suprafață fusese cercetată până la un nivel de dărâmătură (pe unele porțiuni, până la un nivel de pietriș), unde s-a identificat traseul micului edificiu cu hipocaust (Pl. II/a). La reluarea cercetărilor noastre (2010), în porțiunea de la sud de această clădire, s-a înlăturat mai întâi stratul vegetal constituit în ultima jumătate de secol. S-a ajuns, astfel, la nivelul de dărâmătură, format din bolovani de râu și fragmente de cărămizi și țigle; dezordinea în care au apărut, după curățare, ne-a arătat că proveneau din distrugerea celor trei edificii din apropiere, clădirea comandamentului, magazia de cereale și clădirea dublu absidată. După înlăturarea nivelului de dărâmături, nu foarte gros, a apărut un strat consistent de pietriș și pietre de dimensiuni medii, amestecat cu fragmente de țigle, olane, cărămizi și materiale ceramice (Pl. II/b). Acest strat, întins aproximativ omogen pe întreaga suprafață dintre *via principalis* și latura sudică a clădirii absidate, avea o grosime maximă de 10 cm și a fost tăiat de secțiunea G (Pl. III). O concentrare mai mare de pietre și material tegular, combinată cu resturi ceramice, a fost observată în imediata vecinătate a clădirii absidate și în colțul de sud-est al suprafeței, în apropiere de *via principalis*. De asemenea, au fost recuperate și trei piese fragmentare de fier (o balama, un tub de înmănuișare și un cui), ce se adaugă obiectelor descoperite în apropierea clădirii dublu absidate încă din timpul cercetărilor din 1962–1967¹¹.

În campania din anul 2011, suprafața cercetată s-a extins: spre est – până la clădirea comandamentului (*principia*); spre sud – surprinzând pe o lățime de 1 m o

parte din *via principalis*; precum și spre nord – până la linia imaginară care unește capetele de nord ale magaziei de cereale (*horreum*) și clădirii comandamentului (*principia*). A rezultat, astfel, o suprafață cu lungimea de 36,50 m și cu lățimea de 13 m.

Cu această ocazie, în spațiul dintre clădirea dublu absidată și *principia* a fost identificată o stradă lată de cca 3,50–3,60 m (relevată, după cum am subliniat, și de cercetările efectuate de Emilian Popescu și Eugenia Popescu – vezi Pl. II/a). Pentru a fi delimitată mai clar în topografia zonei, strada a fost degajată integral în porțiunea cuprinsă între colțul sud-estic al clădirii dublu absidate și *via principalis* și pe o lățime de 1 m (marginea vestică a stradelei) de la colțul sud-estic al clădirii dublu absidate până la limita nordică a suprafeței cercetate. Astfel, s-a constatat că față de clădirea absidată strada este situată la o depărtare de 0,60–1,00 m.

La nord de clădirea dublu absidată cu hipocaust, imediat sub stratul vegetal, a apărut nivelul de pietriș, observat și la sud de clădire, pe care s-au oprit cercetările efectuate în anii 1962–1967. La momentul respectiv, la capătul nordic al celor două abside ale clădirii, au fost identificate două *praefurnia*, care alimentau instalația de hipocaust a clădirii (Pl. II/a). La reluarea cercetărilor noastre, în porțiunea de la nord de clădire, stratul de pietriș era mai bine păstrat pe o suprafață de circa 5 × 3 m, iar din structurile celor două *praefurnia*, numai cele ale *praefurnium*-ului aflat în capătul nordic al absidei dinspre *horreum* se aflau într-o stare de conservare mai bună. Întocmai ca la sud de clădirea absidată, stratul de pietriș, identificat la adâncimea de 0,20–0,25 cm, era constituit din pietricele (pietriș) și pietre de dimensiuni medii (cu diametrul de 7–15 cm) și era întins relativ omogen pe suprafața de la nordul celor două încăperi cu abside, constituind un fel de „pavaj”. Spre deosebire de zona de la sud de clădirea cu hipocaust, la nord de aceasta, pe nivelul de pietriș, am remarcat prezența unor cărămizi întregi, indicând posibil o pardoseală de cărămidă (?) (Pl. IV/a). Prin urmare, stratul de pietriș a fost întins pe toată suprafața rămasă liberă de construcții de la sud și nord de clădirea dublu absidată cu hipocaust.

Tot în 2011, pe suprafața dintre *via principalis* și latura de sud a micului edificiu cu hipocaust, după înlăturarea nivelului de pietriș, am constatat existența unui strat arheologic cu urme de arsură. Pe acest strat au apărut fragmente ceramice (cele mai multe *membra disiecta*, dar și unele provenind de la vase parțial întregibile; chiar și un amforidion, aproape întreg – cat. nr. 7, Pl. XVIII/7a–b), obiecte de fier (cuie, două scoabe). Surpriza a fost descoperirea, în acest strat, a trei monede: un denar de la Severus Alexander, o altă piesă de argint (dar neidentificată), precum și o mică piesă de bronz

¹⁰ Popescu, Popescu 1968; 1970.

¹¹ Popescu, Popescu 1970, p. 257–259, fig. 9/2.

(trecută prin foc, complet ștearsă; posibil o monedă „colonială”).

Tot în această porțiune a suprafeței, către latura estică, au fost observate două ringuri de pietre cu diametrul de 50–60 cm. Prezența gropilor de stâlpi ne-a întărit convingerea că în spațiul dintre *horreum* și *principia* a existat o construcție cu structură de lemn. Observația noastră s-a bazat și pe faptul că spre marginea stradelei dintre clădirea cu hipocaust și *principia*, dar și spre *horreum* apăreau concentrări de pietre și tegule (unele fixate pe cant). Tot pe aceste două linii, cu orientare nord-sud, erau vizibile și pete de chirpici ars. Concentrări de pietre apăreau și către *via principalis*. Pornind de la aceste constatări, am putut deduce și traseul ipotetic al construcției de lemn – laturile de est și vest. Ea părea a depăși în lățime edificiul cu hipocaust, fiind mărginită spre est de stradela, realizată cu pietriș și pietre de mici dimensiuni, menționată mai sus. Această situație, dar și prezența aceluia strat de pietriș distribuit relativ omogen pe întreaga suprafață de la sud de edificiul cu hipocaust (întrerupt doar de traseul secțiunii G) și care „sigila” nivelul arheologic cu arsură ne-au sugerat faptul că inițial spațiul dintre *horreum* și *principia* a fost ocupat de o construcție de lemn și pământ, care a fost probabil incendiată; apoi, dărâmurile au fost evacuate și s-a făcut o nivelare, peste care s-a așternut stratul de pietriș.

Cu scopul de a controla această observație și implicit de a stabili raportul stratigrafic dintre edificiul cu hipocaust și clădirea comandamentului (*principia*), am deschis o secțiune lungă de 9 m și lată de 1,50 m (Pl. IV/b), care a intersectat și drumul dintre *horreum* și clădirea dublu absidată. S-a constatat astfel că acest drum avea o grosime de circa 20–35 cm, era ușor bombat la jumătate și cu structura realizată din bolovani de dimensiuni medii. Drumul era așezat direct pe solul steril arheologic. Lățimea acestui drum era de 3,60 m.

Adâncirea secțiunii în porțiunea dinspre edificiul mic cu hipocaust, până la -0,70 m, a arătat că fundația acestei clădiri străpungea stratul de dărâmtură și intra în stratul steril din punct de vedere arheologic. Tot în această porțiune a secțiunii, la circa 0,30 m față de fundația clădirii cu hipocaust, a apărut amprenta unei gropi de stâlp (cu diametrul de 0,70 m). Umplutura ei era marcată de un pigment de culoare negricioasă și de fragmente de țigle și cărămizi provenite de la „împănarea” stâlpului. Această situație ne-a întărit și mai mult convingerea că edificiul cu hipocaust a fost ridicat ulterior incendierii construcției de lemn.

Prelungirea secțiunii cu încă 1 m în interiorul micului edificiu ne-a arătat modul de realizare a hipocaustului: pe stratul ferm de loess, probabil după înlăturarea totală a stratului de arsură precedent, s-a așternut un strat subțire de nisip, peste care s-au așezat, în șiruri, cărămizi pătrate, iar peste acestea, pentru a forma pilele, cărămizi de formă cubică, asemănătoare celor descoperite în alte zone ale castrului (Pl. IV/b).

Deși secțiunea a adus elemente suplimentare cu privire la raportul dintre construcția de lemn și edificiul cu hipocaust, ea nu a permis stabilirea relației stratigrafice dintre acest edificiu și clădirea comandamentului (*principia*).

Continuarea cercetării în porțiunea de la sud de edificiul cu hipocaust, în campaniile din anii 2012–2013, a pus clar în evidență laturile de vest și est ale construcției de lemn. Ele erau marcate de aglomerări de pietre și de pete de lut ars (chirpici). Astfel, imediat la sud de clădirea dublu absidată cu hipocaust, către *horreum*, a fost observată o porțiune de lut ars, cu suprafața de 1 × 0,40 m, bine distinctă, și din cauza unui stâlp incendiat, poate un strat de lutiială (?). De altfel, la secționarea porțiunii cu lut ars, s-a observat că stratul de lut suprapunea parțial o groapă de stâlp: nr. 5 din rândul I, rând care marchează latura dinspre *horreum* a clădirii de lemn. Tot cu această ocazie s-a constatat că lutul ars avea o grosime de 0,10–0,20 m, fiind relativ compact, neprezentând în structura sa urme de nuiete. La sud de groapa nr. 5, pe același rând de stâlpi (rândul I), groapa nr. 4 era suprapusă, de asemenea, de o pată de lut ars. Ea avea formă ovală, cu suprafața de 0,70 × 0,70 m și acoperea doar marginea de sud a gropii. În acest caz, pe stratul de lut s-au aflat o cărămidă întreagă și alăturat de ea o țiglă, ambele dispuse pe lat. O porțiune formată din bucățele mici de lut întărite prin foc suprapunea total groapa nr. 3 și era dispusă de-a lungul rândului I de stâlpi.

Alte patru pete de lut ars, având diametrul de maximum 0,50 m, au fost identificate între aglomerările de pietre și țigle care marcau latura de est a clădirii de lemn (cea dinspre *principia*). Și în acest caz s-a observat că petele de chirpici suprapuneau gropi de stâlpi, respectiv, gropile nr. 2, nr. 3, nr. 4 și nr. 5 de pe această latură (rândul V). În niciunul dintre cele patru cazuri enumerate, stratul de lut ars nu era compact, petele fiind compuse din mici fragmente de lut întărite prin foc.

Pe o linie imaginară în continuarea zidul sudic al *horreum*-ului, pe direcția vest-est, unind laturile de vest și de est ale clădirii de lemn, apar mai multe concentrări de pietre, precum și cărămizi dispuse pe cant. Dispunerea lor indică traseul unui perete al clădirii de lemn. Observația aceasta a fost întărită și de faptul că pe acest traseu au fost identificate și trei gropi de stâlpi, cu diametrul de 0,45–0,50 m (Pl. V).

După îndepărtarea structurilor descrise anterior (aglomerări de pietre, pete de lut ars), în stratul de loess, la adâncimea de 0,50–0,60 m, au fost identificate cinci rânduri de stâlpi, care marchează traseul și planul clădirii de lemn. Rândurile de stâlpi sunt orientate pe direcția nord-sud. Totodată, s-a constatat că ele continuă și la nord de clădirea cu hipocaust – până la limita imaginară ce unește colțul de nord-vest al clădirii comandamentului (*principia*) de cel de nord-est al *horreum*-ului. Cele cinci rânduri de stâlpi au fost numerotate de la vest la est cu cifre romane, de la I la V. Traseul rândului V a fost complet

identificat, numărând 11 stâlpi (numerotarea gropilor de stâlpi s-a făcut în ordine crescătoare pornind de la sud, de la *via principalis* spre nord) (Pl. VI). Locul stâlpilor se identifică prin amprenta lăsată în loess (lut mai închis la culoare și pământ negru datorită diferiților compuși organici și lemn ars sau putrezit).

Rândul I (R. I) marchează latura de vest a clădirii de lemn. Având în vedere că, pe latura estică, rândul de stâlpi (rândul V) a fost complet identificat, considerăm că și pe latura de vest a construcției de lemn se aflau inițial același număr de stâlpi; dar o parte din ei se află acum în spațiul acoperit de mica clădire cu hipocaust. Deducem acest fapt și din poziționarea gropilor din rândul I în raport cu cele din rândul V. Prin urmare, în spațiul dintre *via principalis* și clădirea cu hipocaust, pe rândul I, au fost identificați doar cinci stâlpi: 1–5, iar la nord de clădire alți doi – nr. 10–11. Distanța dintre stâlpi pe direcția nord-sud este de 3,50 m.

Rândul II (R. II) se află la o depărtare de 0,80–1,00 m față de rândul I. Variația dimensiunilor dintre rânduri arată că acești stâlpi nu marcau o compartimentare pe lungime, ci se aflau pe parcursul pereților executați pe orizontală (pe direcția est-vest). Pe acest rând au fost identificați șase stâlpi la sud de clădirea cu hipocaust și un altul, dincolo de aceasta, pe latura nordică a clădirii de lemn. Între stâlpii 1–2 și 2–3 este o distanță de 2,5 m, între stâlpii nr. 3–4, 4–5 și 5–6 de 3 m.

Rândul III (R. III) se află la 2,5 m față de precedentul. Pe traseul lui s-au identificat șase stâlpi. Între stâlpii 1–2 și 2–3 este o distanță de 2,5 m, iar între stâlpii 3–4, 4–5, 5–6 distanța este de 3 m. Traseul lor constituie o linie dreaptă, orientată nord-sud și dispusă paralel cu rândurile I și V.

La o distanță de 1–1,10 m față de rândul III era dispus rândul IV (R. IV). Pe parcursul acestuia au fost identificați sigur doar primii patru stâlpi, aflați la o distanță de 2,5 m unul de celălalt.

Rândul V (R. V) marchează latura estică a clădirii de lemn și pământ. Acesta se află la o distanță de 3 m față de precedentul, numărând 11 stâlpi, traseul fiind identificat astfel în întregime. Distanța dintre stâlpi este de 3,5 m. Ei sunt dispuși simetric față de cei de pe rândul I. Am observat, de asemenea, că traseul acestuia se află la circa 0,35 m est față de clădirea cu hipocaust.

Așa cum s-a constatat încă din campania 2013, rândul din marginea de vest (R. I) se află la o depărtare de 0,80–0,90 m de linia contraforților *horreum*-ului, intrând sub edificiul cu hipocaust, care se află la 0,60 m de aceeași linie. Rândul care marchează latura din dreapta a construcției de lemn (R. V) se află la 0,30–0,35 m est de clădirea cu hipocaust. Deci, laturile celor două clădiri nu se suprapun, între ele existând un decalaj: construcția de piatră este amplasată mai spre vest, către *horreum*, în timp ce construcția de lemn este ușor deplasată spre est.

Latura nordică a construcției de lemn este reprezentată de cei doi stâlpi care marchează colțul de

nord-vest și respectiv nord-est (stâlpii cu numărul 11 din rândurile I și V). Pe această latură se mai observă clar urma perfect circulară a unui stâlp, făcând parte din rândul II. Apoi, între groapa de stâlp nr. 11 din rândul I și zidul absidei dinspre *horreum* a fost identificată groapa nr. 10.

Latura sudică a construcției este marcată de stâlpii cu nr. 1 din rândurile I și V, care erau fixați în colțurile de sud-vest și sud-est și de alți trei stâlpi intercalați între ei. Latura sudică a construcției de lemn și pământ se află pe aceeași linie cu latura sudică a clădirii comandamentului (*principia*), aliniindu-se la *via principalis*.

Diametrele gropilor din rândurile I și V sunt mai mari decât cele din celelalte rânduri, deoarece aici erau fixate trunchiuri de dimensiuni mai mari (cu diametru mai mare), care mărgineau clădirea. Diametrul acestor gropi atingea în medie 0,80 m la gură. Totuși, stâlpii aveau dimensiuni mai reduse. Secționarea și apoi degajarea gropii nr. 11 din rândul I, cea care marchează totodată și colțul nord-vestic al clădirii de lemn, și a gropii nr. 3 din rândul V ne-a permis să stabilim care erau dimensiunile stâlpilor. Pe fundul gropii nr. 11, la –0,92 m, a apărut un ring de pietre. La exterior, diametrul său măsura 0,80 m, iar spațiul închis de el avea un diametru de circa 0,35–0,40 m, ceea ce ar putea corespunde cu grosimea unui stâlp. Pietrele care formau ringul erau de dimensiuni relativ mari, având lungimi cuprinse între 0,20–0,30 m, de aici rezultând și diametrul relativ mare al gropilor de pe laturile de vest și est ale construcției de lemn. Aceeași situație a fost constatată și în cazul gropii nr. 3 din rândul V. Pe fundul gropii, la adâncimea de 0,85 m, a apărut un ring format din pietre, fragmente de țigle și cărămizi (ele „împănau” stâlpul) cu diametrul exterior de 0,80 m, amprenta stâlpului având un diametru de 0,40 m (Pl. VII).

În secțiune, profilul gropilor este tronconic și se distinge în lutul galben (loess) după umplutura de pământ ușor mai negricios, uneori cu pigmenți de arsură, către margini observându-se bucăți de țigle de mari dimensiuni, dispuse pe cant, pietre de dimensiuni medii și mari, fragmente ceramice, fragmente de olane, cărămizi (Pl. VIII/a–c). Spre exemplu, în umplutura gropilor nr. 5 și nr. 6 din rândul al V-lea, pe marginea lor, au apărut jumătăți de cărămizi așezate pe cant, folosite desigur pentru a împănă stâlpul. Pe lângă pietre și fragmente de cărămizi și țigle, în umplutura gropilor de stâlpi au apărut sporadic fragmente ceramice, iar în groapa nr. 5 din rândul V de stâlpi a fost găsită o piesă de bronz – un închizător de garnitură de armură (cat. nr. 27, Pl. XXIII/27).

Interesante sunt situațiile întâlnite la gropile de stâlpi cu nr. 11, care marchează colțurile de nord-vest și nord-est ale clădirii de lemn. La aceste gropi, lipit de ele, în partea de sud a lor, se observă două amprente de formă dreptunghiulară, cu lățimea de 30–40 cm și cu lungimea de 1,10 m, în cazul gropii nr. 11 din rândul I, și de 1,90 m în cazul gropii nr. 11 din rândul V (Pl. IX–X/a). Cele două amprente sunt orientate vest-est, fiind dispuse pe aceeași

linie (Pl. X/b). În secțiune, profilul lor apare rectangular (30 × 40 cm) și se distinge clar după umplutura de pământ afânat, de culoare negru-maronie, diferită de umplutura gropii de stâlp, aceasta din urmă fiind compusă dintr-un pământ de culoare castanie, compact, având incluziuni de pietre. Forma celor două amprente, secțiunea lor, precum și dispunerea lor pe aceeași direcție ne fac să identificăm structura cu urma (amprenta) unui perete de lemn (?). În raport cu aceasta, stâlpii erau ușor ieșiți în afară, însă limitele ei nu depășesc groapa stâlpului. Acest aspect a fost sesizat clar la groapa nr. 11 din rândul I (Pl. IX).

Ceilalți stâlpi, de pe rândurile II–IV, aveau o grosime mai mică, prin urmare și gropile lor sunt mai mici, fiind destinați susținerii podelei supraînălțate a edificiului, tipică pentru magazinele de cereale. În diametru, gropile nu depășesc 0,60 m. Și în acest caz, stâlpii au fost împănăți cu pietre și măsurau maxim 25 cm. Această dimensiune a fost dedusă după ringul de pietre, clar observat la groapa nr. 3 din rândul al IV-lea (Pl. XI/a), precum și la groapa de la est de aceasta dispusă între rândurile IV și V. De asemenea, s-a constatat că pentru împănarea stâlpului s-au folosit pietre de dimensiuni medii și mici (Pl. XI/a, b, c, e). Groapa are tot formă tronconică, fiind însă săpată mai puțin adânc, 0,60–0,70 m de la nivelul actual de călcare (0,30–0,40 m de la conturare – Pl. XI/a). Acesta este motivul pentru care amprente stâlpilor din rândurile II, III și IV sunt mai slab conservate.

Prin urmare, toate gropile de stâlpi erau săpate în formă de trunchi de con, mai largi la gură și cu o adâncime de circa 0,40/0,50 m până la 0,70 m (adâncime până la care au fost îngropați stâlpii din rândurile I și V); pentru împănarea stâlpilor erau folosite pietre sau (și) bucăți de cărămizi și țigle (așezate pe cant).

Stâlpii din rândurile I și V, având diametre mai mari, marchează laturile exterioare ale clădirii de lemn (Pl. VI și XII/a). Gropile de pe rândul II ar putea marca numai stâlpi aflați în pereții transversali, orientați est-vest. Tot în structura unui perete transversal s-a aflat și stâlpul dispus între groapa nr. 3 din rândul IV și rândul de stâlpi nr. V. Rândul III apare sub forma unei linii perfect drepte, dispuse paralel cu rândurile I și V. Față de rândul I, el se află la 3,5 m, iar față de rândul V, la 4,5 m. Rândul IV se află la 1–1,10 m est față de rândul III și la 3,5 m față de rândul V. Constatăm, de asemenea, că stâlpii din rândurile II, III și IV se aliniază și pe direcția vest-est. Astfel, gropile notate cu nr. 1 marchează latura sudică a clădirii. Paralel cu ea, la o distanță de 2,50 m spre nord, se află o a doua linie de stâlpi formată de gropile marcate cu nr. 2. O a treia linie de stâlpi, tot pe direcția vest-est, este formată de stâlpii marcați cu nr. 3; ea se află la 2,50 m depărtare față de șirul de gropi marcate cu nr. 2. Atât linia formată de gropile marcate cu nr. 2, cât și cele marcate cu nr. 3 din rândurile II, III și IV sunt ușor decalate spre sud față de gropile nr. 2 și nr. 3 din rândurile I și V (laturile lungi ale construcției) (Pl. XII/c). O linie de stâlpi orientată pe direcția vest-est formează și gropile cu nr. 6 din rândurile

II, III și IV. În acest caz, ele nu mai sunt decalate față de stâlpii aflați pe laturile lungi ale construcției (nr. 5 din rândurile I și V), ci pe linie cu ei. Gropile marcate cu nr. 4 și 5 par a fi și ele decalate în raport cu gropile stâlpilor de pe laturile lungi, numai că pe direcția nord-sud rândul IV de stâlpi este incomplet, iar identificarea gropilor nr. 4 și 5 din rândul II nu este sigură. Stâlpii din rândurile I și V, în număr de 11, sunt dispuși la distanța de 3,5 m unul față de celălalt, de aici rezultând și decalajul față de stâlpii din rândurile II, III și IV, dispuși pe direcția nord-sud, la distanțe mai mici.

Pe lângă gropile de stâlpi, între rândurile II și III (carourile B2–B3), la 4 m față de latura sudică a clădirii cu hipocaust, la adâncimea de 0,60 m, a apărut o groapă de mari dimensiuni. Ea a fost surprinsă în stratul de lut galben (steril arheologic), conturul ei de formă circulară distingându-se după umplutura de culoare galben-roșiatică. În profil, groapa are formă de pâlnie, cu deschidere mai largă în partea superioară, de 1,80 m, iar de la adâncimea de 0,85–0,90 m, diametrul ei se restrângea la 0,90 m, punct din care capătă o formă cilindrică. Ea a fost cercetată până la nivelul de pietriș aluvionar, surprins la adâncimea de 2,45 m (Pl. XIII–XIV). Umplutura gropii se compunea din pământ de culoare castanie, lemn ars, pietre (bolovani de râu) de dimensiuni mari și medii, cărămizi, țigle și fragmente foarte mici de cărămizi sau țigle, acestea din urmă dând umpluturii un aspect ușor roșiatic. Materialul arheologic descoperit în umplutură nu a fost foarte spectaculos, fiind reprezentat de fragmente de cărămizi, țigle, olane de acoperiș și ceramică, la rândul-i fragmentară. Dintre piesele ceramice recuperate merită amintite două găuri de amforă – tip Kapitän II și un capac de mici dimensiuni, posibil, de amforetă.

Având în vedere materialul arheologic descoperit, în totalitate roman, complexul datează cu certitudine din această epocă. În schimb, raportul cronologic dintre acest complex și structurile clădirii de lemn nu apare foarte clar, deoarece partea superioară a gropii și straturile de deasupra ei au fost deranjate în momentul excavării secțiunii G. Această secțiune a atins pe toată lungimea ei solul viu (–0,50–0,60 m), iar traseul ei a intersectat și nivelul de pietriș amenajat pe toată suprafața dintre zidul sudic al clădirii cu hipocaust și *via principalis*. Totuși, având în vedere că groapa de mari dimensiuni se află între groapa nr. 4 din rândul I de stâlpi și groapa nr. 5 din rândul III, limita ei sudică depășind pe cea a gropii de stâlp nr. 5 cu circa 0,25–0,30 m (Pl. XIV/g și XV), este posibil ca ea să fi fost săpată ulterior dezafectării clădirii de lemn, poate în aceeași perioadă cu construirea edificiului cu două abside și instalație de hipocaust.

În privința funcționalității gropii, materialul arheologic descoperit nu este foarte relevant, el fiind recuperat în totalitate din umplutură. Adâncimea complexului, 2,45 m de la conturare, nu depășește cu mult

adâncimea gropilor de provizii (menajere) din așezările rurale din Dacia romană¹², de aceea ar putea fi avută în vedere și o astfel de funcție. Totuși, ținând cont de poziție, formă, umplutură și adâncime, credem că avem de a face cel mai probabil cu un puț, care deservea clădirea dublu absidată¹³.

Materialul arheologic descoperit în cursul campaniilor arheologice din anii 2010–2015 provine aproape în totalitate din nivelul corespunzător clădirii de lemn.

a) *Ceramica* nu a apărut în cantitate foarte mare, preponderentă fiind cea de uz comun. Repertoriul formelor cuprinde: farfurii, boluri, străchini, castroane, oale, capace, căni și pahare. Au fost recuperate și câteva vase întregibile sau păstrate în proporție de aproximativ 40–50 %: un castron (Popilian, tip 5)¹⁴, o strachină cu toarte¹⁵, o strecurătoare, un urcior de mici dimensiuni (amforidion) cu două toarte, un gât de amforetă¹⁶, două farfurii (Popilian, tipul 5)¹⁷, un capac (Popilian, tip 3)¹⁸. La acestea se adaugă și un fragment din partea superioară a unei amfore – tipul Zeest 90(?)¹⁹. În groapa de mari dimensiuni din carourile B2–B3, posibilul puț, menționat mai sus, pe lângă cele două găuri de amforă și capacul de mici dimensiuni, au mai fost recuperate fragmente din pereții a două amfore de tip Kapitän II, două fragmente provenind din baza (picior) unor amfore aparținând aceluiași tip și câteva fragmente ceramice dintr-o oală din pastă gri și cu buza dreaptă.

Dintre cele două tipuri de amfore descoperite în campaniile 2010–2015, tipul Zeest 90 are o largă difuzare în Dacia romană, recipientele fiind folosite pentru transportul uleiului²⁰. Tipul Kapitän II²¹, folosit pentru transportul de vin, este de proveniență orientală, atelierul fiind situat undeva în estul Mării Egee²². Amforele de acest tip au fost descoperite și în alte castre de pe limesul transalutan, la Gresia și Crâmpoia, iar la Câmpulung – Jidova în zona barărilor din *retentura dextra*, în nivelul de distrugere de la mijlocul secolului al III-lea²³. În general, amforele aparținând tipului Kapitän II sunt datate în secolul al III-lea (epoca post-marcomanică, deși unele

exemplare au fost descoperite în contexte ce datează de la mijlocul secolului al II-lea), circulând chiar și la începutul secolului următor²⁴.

b) *Materialul tegular* a apărut în cantitate destul de mare, cărămizile și țiglele fiind folosite, după cum am subliniat, la fixarea stâlpilor care susțineau clădirea de lemn. O singură țiglă a putut fi întregită, fiind descoperită pe nivelul de pietriș. Pe lângă această piesă, interes prezintă o țiglă fragmentară, pe care în pasta crudă, înainte de ardere, s-a trasat cu degetul un semn asemănător literei N (?), precum și alte două mici fragmente de țigle care prezintă câte o perforație pe mijloc. Țigle pe care apare semnul asemănător literei N, trasat în pasta crudă, înainte de ardere, au mai fost găsite în castrul roman de la Câmpulung – Jidova și în săpăturile mai vechi²⁵. Piesa de față a apărut între latura estică a clădirii cu hipocaust și stradelă, în apropiere de groapa de stâlp nr. 8. Cele două fragmente de țigle cu o perforație pe mijloc au dimensiuni cuprinse între 11 și 13 cm și au fost realizate din margini laterale de țigle, unul păstrând și bordura. Perforația a fost făcută după ardere cu un instrument ascuțit. Pieseile nu au apărut într-un complex închis, ci în nivelul de depunere roman, către marginea stradelei, de aceea funcționalitatea lor nu poate fi precizată. Pieseile nu sunt rulate, ceea ce exclude utilizarea ca greutate de năvod.

c) Au fost descoperite șase *piese de fier*: un vârf de sulită, un fragment de tub de înmănușare, un cui, două scoabe, o balama și o cheie.

Vârful de sulită, fragmentar, a fost găsit într-o stare proastă de conservare în partea de nord a suprafeței, pe un nivel deranjat de intervenții moderne. Piesa prezintă capul (vârful) piramidal din care se prelungește tubul de înmănușare, care lipsește în cea mai mare parte. Vârfuri de sulită piramidale cu secțiune pătrată au fost descoperite în castele de la *Porolissum*²⁶ și *Înlăcen*²⁷.

Scoabele sunt de dimensiuni relativ mari (16–18 cm), având corpul masiv (realizate dintr-o tijă de metal), ceea ce arată că erau folosite la îmbinarea unor structuri de construcție solidă (stâlpi și grinzi). Piese similare cu cele găsite în clădirea de lemn au apărut și în alte puncte din

¹² Spre exemplu, la Obreja, complexele de acest tip aveau adâncimi cuprinse între 1,20–2,30 m¹², iar în așezarea de la Locusteni, punctul *Cișmea*, atingeau adâncimi de 0,80 până la 2,00 m; Protase 2002, p. 89–94; Popilian, Bondoc 2014, p. 85.

¹³ Forma de pălnie a gropii, al cărei diametru, începând de la adâncimea de 0,90 m, se restrângea la circa 0,90 m, căpătând formă cilindrică, precum și faptul că fundul ei era săpat în prundișul aluvionar, reprezintă elemente care ar putea face posibilă identificarea complexului cu un puț (?), bineînțeles, cu pereții de lemn. Ca analogie, în acest sens, poate fi citat complexul 1010 din așezarea rurală de la Bezannes (Marne), Gallia; aici, amenajarea de deasupra gropii propriu-zise a puțului avea formă rectangulară, la gură, groapa puțului avea un diametru de 1,90 m și formă circulară, iar de la adâncimea de 1,10 m, diametrul gropii puțului se restrângea la 1 m. În profil, groapa avea formă de pălnie, iar în adâncime măsura 7,50 m (Archard-Corompt, Delor-Ahü 2012, p. 343, fig. 6).

¹⁴ Popilian 1976, p. 121, cat. nr. 790.

¹⁵ Tipul 4F după tipologia propusă de Rusu-Bolindeț 2007, p. 387, cat. nr. 520–521.

¹⁶ Popilian 1976, p. 95, cat. nr. 417.

¹⁷ Popilian 1976, p. 125, cat. nr. 852.

¹⁸ Popilian 1976, p. 128, cat. nr. 922–930.

¹⁹ Ardeț 2006, p. 106–108, pl. XV–VIII.

²⁰ Ardeț 2006, p. 106–108.

²¹ Kapitän 1972, p. 248 și p. 246, fig. 4–5.

²² Bădescu 2013, p. 190–191.

²³ Negru et alii 2003, p. 233; Bădescu 2013, p. 192.

²⁴ Ardeț 2006, p. 128–130. Pentru date, analiză critică a bibliografiei, precum și pentru răspândirea acestui tip de amforă, vezi Bădescu 2013.

²⁵ IDR II 622; Popescu, Popescu 1970, p. 260, fig. 11/2 (posibil găsită chiar la săpăturile din interiorul *horreum*-ului de piatră).

²⁶ Gudea 1989, p. 544, pl. CXXIX/11–14.

²⁷ Gudea 1979, p. 193–194, cat. nr. 4, 6, pl. XVII/11, 13.

castrul de la Câmpulung – Jidova, în cercetările arheologice mai vechi²⁸.

Cheia, descoperită și ea pe nivelul corespunzător clădirii de lemn, face parte dintr-un tip comun, cu o largă răspândire, atât în castre, cât și în alte situri romane din provincia Dacia²⁹.

Balamaua a fost găsită pe stratul de pietriș, foarte aproape de latura sudică a clădirii cu hipocaust, aparține unui tip des întâlnit în epoca romană. Piesa se compune din două brațe, unul cu o tijă ascuțită la un capăt și terminată cu o verigă, prin care trece celălalt braț (mobil), acesta din urmă realizat prin îndoirea de la jumătate a barei de metal. Capetele acestui braț erau îndoite, servind la fixarea în lemn. Procedul de confecționare a balamalelor de acest tip era extrem de simplu, de aici și larga lor difuziune. Balamalele descoperite în castrul de la Bumbești (punctul *Gară*)³⁰ și *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*³¹ pot fi amintite ca analogii directe.

d) Au fost descoperite și trei *piese de bronz*: o fibulă fragmentară, un închizător de garnitură de armură³² și o verigă fragmentară.

Fibula a fost descoperită la adâncimea de 0,50 m, aparținând așadar nivelului clădirii de lemn. Starea de conservare a piesei era destul de proastă. Ea face parte din grupa fibulelor în formă de „T”, aparținând tipului 39b5c1b, după clasificarea lui Sorin Cociș. Tipul este datat, în general, în secolul al III-lea p.Chr.³³.

Închizătorul de garnitură de armură („Panzerbeschläge”) este un „dispozitiv” de formă pătrată, cu o perforație pe mijloc și terminat cu un capăt în „T”, parte care se fixa în garnitură. Confectionate din tablă de bronz, garniturile aveau formă patrulateră și erau dispuse în perechi la răscoiala din zona gâtului a armurilor de solzi (*loricae squamatae*)³⁴. Piese similare au fost descoperite la *Porolissum*³⁵ și la *Potaissa*, în clădirea termelor³⁶.

Veriga de bronz este simplă, cu secțiune ovală, din ea păstrându-se numai jumătate.

e) Au fost descoperite patru *monede*: trei denari și probabil o monedă colonială, dintre acestea lizibile fiind numai două: un denar de la Geta Caesar și un altul de la Severus Alexander. Denarul de la Geta Caesar este datat 198–200 p.Chr. și a fost găsit sub un castron, în interiorul clădirii de lemn (cat. nr. 1). Cealaltă monedă, denarul de la Severus Alexander, care datează din primul an de domnie al împăratului (222 p.Chr.)³⁷, a fost găsită în stratul de arsură care marca nivelul de distrugere a clădirii de lemn.

f) *Alte piese*. Între piesele descoperite se numără și două mărgelile, una de formă sferică (tipul V, după clasificarea Doinei Benea)³⁸ și o alta de formă tubulară, din sticlă de culoare albastră translucidă (tip II, după aceeași clasificare)³⁹.

CONCLUZII

Cercetările arheologice efectuate în perioada 2010–2015, în spațiul dintre *horreum* (la vest) și *principia* (la est), au arătat că a existat o construcție de lemn, anterioară clădirii dublu absidate cu hipocaust. După cum s-a putut observa, laturile orientate N–S ale celor două construcții nu corespund: cea de vest a construcției de piatră se află la 0,60 m depărtare de *horreum*, pe când cea a construcției de lemn la 0,80 – 0,90 m. De asemenea, latura de est a construcției de lemn se află mai spre răsărit de linia clădirii dublu absidate cu circa 0,30–0,35 m. Nu în ultimul rând, construcția de lemn depășește și spre nord limitele clădirii de piatră, iar în partea de sud latura ei se aliniează la *via principalis* (Pl. XV).

Clădirea de lemn măsura 33 × 9 m (având un raport de 3,6: 1 între lungime și lățime; aproximativ 118 × 32 de *pedes*), fiind construită după sistemul de realizare a barăcilor militare, cercetate în *retentura dextra*: prin stâlpi (trunchiuri de copaci) introduși în gropi săpate în stratul virgin; cum aceste gropi (adânci de circa 50–70 cm) erau săpate în formă de trunchi de con (mai largi la gură), stâlpii erau „împănăți” cu bolovani și fragmente de țigle și cărămizi. În cazul barăcilor, stâlpii erau uniți prin stinghii orizontale (realizate de fapt din trunchiuri mai subțiri), între care se introducea lut amestecat cu paie; în cursul incendiului, lemnul a ars, conturul trunchiului rămânând imprimat în lutul întărit. Cercetările au oferit date suficiente pentru a stabili un plan aproape complet al clădirii de lemn. Particularitatea o reprezintă șirurile de stâlpi mediani, ceea ce ar putea constitui cheia de interpretare a funcționalității clădirii. Descoperirea scoabelor ar putea sugera că această construcție a fost doar de lemn, fapt ce este sugerat și de lipsa oricăror urme de chirpici în stratul de arsură, așa cum au fost descoperiți cu ocazia cercetării barăcilor menționate.

Construcția de lemn a fost distrusă de un incendiu, un strat de arsură marcând nivelul de distrugere. După

²⁸ Popescu, Popescu 1970, p. 260, fig. 11/3.

²⁹ Alicu *et alii* 1994, p. 24, pentru analogie, vezi: cat. nr. 37, pl. 7/37; Gudea 1989, p. 555–556, pl. CXLIII/13–14.

³⁰ Florescu *et alii* 1957, p. 113–114, pl. III/4.

³¹ Alicu *et alii* 1994, p. 22–23, cat. nr. 58, pl. 11/58.

³² Identificarea a fost făcută de domnul dr. Liviu Petculescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³³ Cociș 2004, p. 153–154, cat. nr. 2162, pl. CLXII/2162.

³⁴ Petculescu 1986, p. 154.

³⁵ Gudea 1989, p. 645–645, nr. 20–29, p. 1066, pl. CCVII/20–29.

³⁶ Bărbulescu *et alii* 2019, p. 273, cat. nr. IV/1, p. 406, pl. LXXII/13 (F.-Gh. Fodorean).

³⁷ Este interesant de menționat că în relativă apropiere, în timpul săpăturilor de la *porta principalis dextra*, a fost găsit un alt denar de la Severus Alexander din anii 222–228 p.Chr., Petolescu, Cioflan 1995, p. 20.

³⁸ Benea 2011, p. 207–208, pl. I.

³⁹ Benea 2011, p. 205, pl. I.

cum am subliniat, acest nivel era „sigilat” de un strat de pietriș, care a fost amenajat pe întreg spațiul dintre latura sudică a clădirii dublu absidate de piatră și *via principalis*, precum și în spațiul de la nord de clădire. Această situație arată că după momentul incendierii clădirii de lemn, dărâmăturile au fost evacuate și s-a făcut o nivelare peste care s-a depus un strat de pietriș, iar în jumătatea nordică a spațiului dintre *horreum* și *principia* s-a construit clădirea de piatră dublu absidată cu hipocaust.

Dimensiunile clădirii de lemn (33 × 9 m) sunt foarte apropiate de cele ale magaziei de cereale de piatră (*horreum*), cea mai mare din Dacia, raportată la dimensiunile castrului (32,65 × 11,75 m; cu un raport de 2,7 : 1 între lungime și lățime, ocupând 2,9 % din suprafața castrului)⁴⁰, planul și dispunerea ar sugera că această clădire de lemn va fi fost tot o magazie de cereale (*horreum* de lemn). După distrugerea acesteia, cândva spre mijlocul secolului al III-lea, a fost construită clădirea dublu absidată de piatră și puțul din fața ei. Din păcate, până în acest moment funcționalitatea acestei clădiri de piatră nu a putut fi stabilită, ar putea fi vorba de o *schola collegiorum*, dar lipsesc analogiile directe⁴¹.

Dimensiunile clădirii de lemn sunt, de asemenea, apropiate de dimensiunile barăcii cercetare în *retentura dextra* (36 × 9 m)⁴², fiind astfel posibil să avem și aici de a face cu o baracă. Având în vedere dimensiunile reduse ale fortificației, folosirea la maximum a spațiului utilizabil constituia o necesitate. Totuși, existența șirurilor mediane de stâlpi este un argument important împotriva unei astfel de interpretări. Tocmai prezența acestora este o dovadă că avem de a face cu un *horreum* de lemn. Șirurile mediane de stâlpi susțineau podeaua de lemn supraînălțată, tipică pentru astfel de clădiri destinate depozitării cerealelor, construită din grinzi de lemn, dispuse transversal⁴³.

Dacă aceste observații sunt corecte, atunci am putea avea de a face cu prima atestare a unui *horreum* de lemn în provincia Dacia. După cum a fost observat, asemenea clădiri nu puteau lipsi din castele de lemn și pământ, dar reconstrucțiile în piatră ulterioare nu au mai permis observarea detaliilor construcțiilor de lemn anterioare (în zona frontierei renane și în Britannia, astfel de *horrea* de lemn au fost datate mai ales în a doua parte a secolului I p.Chr.)⁴⁴. Chiar dacă castrul de la Câmpulung – *Jidova* a

fost construit doar la începutul secolului al III-lea, clădirile din zona centrală au fost de piatră. Nu trebuie uitat, de asemenea, că nu toate castele auxiliare din Dacia au fost reconstruite în piatră sub Hadrian sau Antoninus Pius. Spre exemplu, inscripția care atestă reconstrucția în piatră a incintei castrului de la Bumbești datează din anul 201 p.Chr.⁴⁵, fiind o dovadă că astfel de reconstrucții puteau avea loc mult mai târziu.

După cum am menționat, clădirea pare că a fost construită doar din bârne, ceea ce ar putea fi un argument important că avem de a face cu un *horreum* de lemn. Structuri de lemn au fost identificate și în momentul cercetării magaziei de cereale de piatră, structuri care au fost interpretate ca urme ale structurii de lemn a acoperișului: „pe podea bîrnele de lemn carbonizate, așezate la distanțe egale în formă de dreptunghiuri, ne indică existența unei schele pentru susținerea acoperișului. Dreptunghiurile sînt astfel dispuse încît împart interiorul clădirii în trei nave”⁴⁶, fiind apoi sugerat că ar putea fi resturile sistemului de lemn de susținere a podelei supraînălțate⁴⁷.

Prezența a două *horrea* ar fi încă o dovadă a rolului logistic extrem de important pe care castrul de la Câmpulung – *Jidova* îl va fi avut în acest sector al limesului transalutan. Putem astfel presupune că din acest castru proviziile erau apoi distribuite în turnurile de pază și fortificațiile de mai mici dimensiuni, situate spre pasul Rucăr-Bran⁴⁸.

Observațiile arheologice și de planimetrie sunt întărite și de indiciile cronologice, descoperite în timpul cercetărilor arheologice. Astfel, cele două monede, un denar de la Geta Caesar și un altul de la Severus Alexandru, precum și fibula în formă de „T” permit datarea clădirii de lemn în prima jumătate a secolului al III-lea. Moneda de la Severus Alexander, recuperată din stratul de arsură, reprezintă numai un *terminus post quem* pentru momentul distrugerii clădirii. Fiind o monedă de argint (*denarius*), ea ar fi putut avea o circulație mai lungă⁴⁹, ceea ce poate duce la ideea că distrugerea a avut loc mai târziu, probabil în urma atacului carpic din 245–247 p.Chr. De altfel, la Săpata de Jos, cu excepția monedelor din tezaurul monetar, majoritatea monedelor datează tot timpul din domniei lui Severus Alexander⁵⁰, ceea ce dovedește circulația îndelungată a acestora.

Cercetările de la casa comandantului (*praetorium*)

⁴⁰ Popescu, Popescu 1970, p. 257; Petculescu 1987, p. 70–71, nr. 7 și p. 75; Marcu 2009, p. 198–199.

⁴¹ Marcu 2009, p. 199–200.

⁴² Avram, Petolescu 1999, p. 185; Marcu 2009, p. 201.

⁴³ Rickman 1971, p. 221–224, 236–237, fig. 47; Manning 1975; Johnson 1987, p. 165–166; Petculescu 1987, p. 74; Junkelmann 1997, p. 68.

⁴⁴ Rickman 1971, p. 215; Petculescu 1987, p. 73.

⁴⁵ CIL III 14485a = ILS 9179 = IDR II 174 = ILD 92.

⁴⁶ Popescu, Popescu 1970, p. 257.

⁴⁷ Petculescu 1987, p. 70 și 74.

⁴⁸ Petculescu 1987, p. 75–76.

⁴⁹ S-a observat, de altfel, că majoritatea monedelor teaurizate în castele auxiliare din Dacia erau denari (Dudău 2006, p. 60). Totuși, raportul este diferit în ceea ce privește castelele de la sud de Carpați.

⁵⁰ Christescu 1935–1936, p. 445; Teodor et alii 2017, p. 55, nota 26; Dudău 2006, p. 66, nr. 13.

din 1980–1982 au arătat că aceasta a fost distrusă, cel mai probabil, în timpul atacului carpic din anul 247 p.Chr., întrucât ultima monedă descoperită datează din anul 246 p.Chr.⁵¹ Este foarte probabil că tot atunci să fi fost incendiată și clădirea de lemn dintre *horreum* și *principia*. Cum clădirea cu hipocaust este ulterioară, iar dispunerea sa atât de aproape de zidul estic al *horreum*-ului ar putea conduce la concluzia că aceasta era în ruine, ar fi posibil ca fortificația auxiliară de la Câmpulung – Jidova să nu fi fost atunci definitiv părăsită. Este posibil ca acest mic edificiu să fi fost noua clădire a pretoriului (după incendiarea celui din *latus sinistrum*, din partea dinspre râu, de unde va fi fost dat asaltul asupra castrului), iar o garnizoană redusă să fi ocupat încă un castru refăcut doar parțial în interior. Zidurile incintei vor fi fost și ele refăcute rapid, având în vedere că nu suferiseră probabil distrugerii importante. În aceste condiții, descoperirea unei vetre lipite de zidul clădirii comandamentului, în timpul cercetărilor mai vechi, nu ar trebui neapărat pusă în legătură cu ocuparea castrului de populația civilă după abandonare, ci mai degrabă cu menținerea unei garnizoane reduse și după anii 247–248 p.Chr.⁵²

De altfel, este interesant cum a evoluat părerea istoricilor despre abandonarea *limes*-ului transalutan. După V. Christescu, care a făcut cercetări în castrul de cărămidă de la Săpata-de-Jos (jud. Argeș)⁵³, unde a fost descoperit un mic tezaur de 44 monede de argint care se terminau în anul 242 p.Chr., acest castru ar fi fost distrus în timpul unui atac carpic care a afectat Moesia Inferior⁵⁴; atunci ar fi fost nimicită întreaga linie transalutană. Dar restudierea acestui tezaur, de către numismatul Bucur Mitrea, a arătat că ultimele monede datează din anii 243–244 p.Chr., deci ulterior presupusului atac asupra Daciei⁵⁵; s-a ajuns astfel la concluzia că acest tezaur a fost pierdut abia în cursul atacului din timpul lui Filip Arabul⁵⁶.

Concluzia a fost că atunci a fost distrus și abandonat întregul *limes transalutanus*; această părere a fost întărită de descoperirea monedei cu efigia lui Philippus Caesar (*antoninianus*) în săpăturile de la *praetorium*, sub acoperișul prăbușit, și care datează din anul 246 p.Chr.⁵⁷. Totuși, și în acest caz, anul 246 p.Chr. nu reprezintă decât un *terminus post quem*, distrugerea ar fi putut să aibă loc și mai târziu, nu neapărat în anul 247 p.Chr.

În condițiile în care întrevădem posibilitatea continuării prezenței militare romane în castrul de la Câmpulung – Jidova după anul 247 p.Chr., când presupunem că s-a ridicat micul edificiu cu hipocaust, concluzia firească este că acest castru a fost abandonat mai târziu, poate către sfârșitul stăpânirii romane în întreaga Dacie⁵⁸, în vremea lui Gallienus, în jurul anului 262 p.Chr.⁵⁹ sau pe timpul mării invazii din anul 267 p.Chr.⁶⁰ Poziția acestui castru, în fața pasului Rucăr-Bran, a determinat probabil menținerea sa în sistemul defensiv roman, chiar dacă cea mai mare parte a liniei transalutane va fi fost abandonată, după distrugerile provocate în timpul războiului contra carpile. În aceste condiții, spre deosebire de alte fortificații de pe linia transalutană, care aveau incinte de lemn și pământ sau cărămidă (Săpata de Jos), castrul de la Câmpulung – Jidova a putut fi foarte repede refăcut, fiind ocupat apoi de efective militare fără îndoială reduse, dar în interiorul căruia și-a găsit refugiul și o parte a populației civile. Astfel, cercetările arheologice din zona dintre clădirea comandamentului și magazia de cereale ne permit să întrevădem sfârșitul existenței castrului și a liniei de fortificații transalutane mai degrabă ca un proces mai îndelungat, marcat de o restrângere treptată a numărului unităților militare și a efectivelor acestora, dislocate mai ales în zona provinciilor moesice, în contextul invaziilor repetate din perioada 238–269 p.Chr., așa cum s-a întâmplat în întreaga Dacie.

⁵¹ Popescu et alii 1984, p. 16; Petolescu, Cioflan 1995, p. 18; RIC IV/3, 218, pl. 8/8: av.: M. IVL. PHILIPPVS CAES. cap radiat spre dreapta, bust drapat, cuirasat; rev.: PRINCIPI IVVENT., Philippus II capul gol, drapat, în picioare spre stânga, purtând glob în mâna dreaptă și *signum* în mâna stângă (244–246 p.Chr., Roma).

⁵² Popescu et alii 1984, p. 16: „La Jidava, cercetările din acest an au scos la lumină o vatră din cărămizi, lipită de zidul comandamentului (*principia*), legată nemijlocit de nivelul de distrugere; evident ea fost construită ulterior abandonării castrului. Așadar, între ruinele părăsite s-au așezat să-și ducă viața autohtoni din zona submontană; un fragment de creuzet de lut pentru topit metale a fost descoperit lângă această vatră”.

⁵³ Christescu 1935–1936. Vezi Teodor et alii 2017, pentru așezarea civilă.

⁵⁴ Christescu 1934; 1935–1936, p. 445.

⁵⁵ Mitrea 1968; Dudău 2006, p. 66, nr. 13. Vezi Petac 1998, orizont de tezaur îngropate în jurul anului 246 p.Chr., Săpata de Jos, Bumbești, Ionești Govorei și șapte tezaur descoperite în mediile civile.

⁵⁶ Despre războiul carpic al lui Filip Arabul, *Carpicus maximus* spre sfârșitul anului 247 p.Chr. (Kienast 2011, p. 199) sau chiar în 248 p.Chr., vezi întreaga discuție la Körner 2002, p. 134–135, 140–145, 150–157; Piso 2005 și Petculescu 2017, p. 260–261. Bătălia decisivă,

în jurul unei fortărețe unde carpii se refugiaseră (*phrourion*), menționată de Zosimos I, 20, 1–2 (posibil și de o inscripție de la Intercisa din Pannonia Inferior, în care este comemorat un centurion al cohorții VII praetoria, care murise în războiul dacic la *castellum Carporum*, IDRE II 285 = RIU V 1155; Körner 2002, p. 144–145) și situată fără îndoială undeva în afara provinciei, la est de *limes transalutanus*, s-a dat însă după ridicarea lui Philippus iunior la rangul de Augustus în iulie-august 247 p.Chr. (Kienast 2011, p. 200). Se pare însă că împăratul se afla în Dacia încă din 12 noiembrie 245 p.Chr. (FIRA II, p. 657; Liorot 1975, p. 793; Huttner 2008, p. 195), fapt confirmat și de începerea emisiunilor monetare de tip PROVINCIA DACIA în anul 246 p.Chr., menite a plăti armata (Winkler 1971; Martin 1992, p. 10, 13–15).

⁵⁷ Popescu et alii 1984; Petolescu, Cioflan 1995, p. 18; Petolescu 2014, p. 196–197.

⁵⁸ Bogdan Cătănciu 1981, p. 53–55; Bogdan Cătănciu 1997, p. 107–108.

⁵⁹ Piso 2018.

⁶⁰ SHA, *Gallieni duo* 13, 6; Petolescu 2014, p. 297–298. Petculescu 2017, p. 262, consideră că Dacia a fost pierdută cândva între anii 260–267 p.Chr.

CATALOGUL SELECTIV AL MATERIALULUI ARHEOLOGIC

Piese au fost grupate în catalog în funcție de materialul din care au fost confecționate: ceramică, fier, bronz, piese diverse. Monedele constituie însă o categorie distinctă. Am urmărit ca numărul de catalog să corespundă cu numărul ilustrației pieselor, cele 34 de poziții din catalog fiind ilustrate în planșele XVI–XXIII.

Abrevieri

L = lungime; l = lățime; \hat{h} = înălțime; d = diametru, dg = diametrul gurii; dm = diametrul maxim; db = diametrul bazei (fundului); gros. = grosime; G = greutate \hat{h} p/lp/lp = înălțimea păstrată/ lungimea păstrată/ lățimea păstrată; int. = interior; ext. = exterior; S = suprafață; \square = carou; inv. = inventar.

a.1. Ceramică (Pl. XVI/1–2, XVII/3–5, XVIII/6–7, XIX/8–9)

1. Castron (Popilian, tip 5⁶¹): întregibil (70% din vas), buza mult răsfântă în exterior, rotunjită și îngroșată, marcată de o canelură interioară pentru capac; gâtul marcat de îngustarea deschiderii vasului; corp bitronconic; fund plat. Pasta ceramică este grosieră, cu multe pietricele în compoziție, de culoare gri-maronie. Dimensiuni: \hat{h} = 12 cm, dg = 18,4 cm, dm = 20 cm, db = 7 cm. Context: campania 2013, SI, \square C3, -0,45 m, împreună cu moneda de la Geta Caesar, pe nivelul corespunzător funcționării clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3857.

2. Strachină cu toarte⁶²: fragmentară (35%), din întreaga piesă se păstrează profilul vasului cu o toartă; buza arcuită spre interior, fața exterioară este profilată și brăzdată de o linie incizată; gâtul marcat de îngustarea deschiderii vasului; pântec bombat; fund plat; toarta, modelată în bandă, se prinde cu un capăt sub buză, iar cu celălalt pe corpul vasului. Pasta ceramică este semifină, cu nisip în compoziție, de culoare roșie-cărămizie, arsă superficial. Dimensiuni: \hat{h} = 11,8 cm, dg = 20 cm, db = 7,5 cm. Context: campania 2012, SI, \square E2, -0,35 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3874.

3. Strecurătoare⁶³: întregibilă, formă tronconică, buza rotunjită, fundul plat, prezintă perforații de formă circulară pe pereți și fund. Pasta ceramică este semifină, cu pietricele în compoziție, de culoare cărămizie. Dimensiuni: \hat{h} = 8,1 cm, dg = 14 cm, db = 6,2 cm. Context: campania 2012, SI, \square E2, -0,35 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3873.

4. Capac (Popilian, tip 3⁶⁴): întregibil, formă tronconică, cu buton cilindric, buza rotunjită și ușor arcuită spre interior. Pasta ceramică este grosieră de culoare gri-maronie, cu multe pietricele în compoziție, prezintă urme de ardere secundară. Dimensiuni: \hat{h} = 4,6 cm, dm = 10,5 cm, buton: d = 3,7 cm. Context: campania 2011, SI, \square D6, -0,45 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3824.

5. Farfurie (Popilian, tip 5⁶⁵): fragmentară (45% din vas), cu pereții arcuiți, buza îngroșată spre interior; fund ușor concav. Decor format din cinci cercuri concentrice incizate și dispuse pe fundul vasului, la interior. Pasta ceramică este grosieră, cu multe pietricele în compoziție, de culoare gri. Dimensiuni: \hat{h} = 4,6 cm, dg = 22 cm, db = 15 cm. Context: campania 2013, SI, \square E6' (între stradela și latura de est a clădirii dublu absdate), -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3859.

6. Farfurie: de același tip cu precedentă; fragmentară (45% din vas). Decor format din cercuri concentrice incizate și dispuse pe fundul vasului, la interior. Dimensiuni: \hat{h} = 6,2 cm, dm = 33 cm, db = 23,5 cm. Context: campania 2013, SI, \square B8' (la nord de clădirea dublu absdată), -0,50 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3858.

7. Urcior cu două toarte (amforidion) (Popilian, tip 5⁶⁶): lipsă gura și una din toarte; corpul globular, mai bombat în partea inferioară; fundul este profilat și inelar; toarta, în bandă, se prinde pe gât și umăr. Pasta ceramică este fină, de culoare galben-cărămizie. Dimensiuni: \hat{h} = 9,5 cm, dm = 8 cm, db = 3,4 cm. Context: campania 2011, SI, \square A3, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3825.

8. Amforetă (cană cu o toartă – Popilian, tip 4⁶⁷): fragmentară, din întregul vas s-a păstrat numai partea superioară, respectiv, umăr, gât, buză și toartă. Buza este răsfântă în exterior, îngroșată și prezintă pe interiorul ei o șanțuire. Gâtul este cilindric cu pereții ușor arcuiți. Pe umerii prezintă trei linii incizate dispuse orizontal. Pereții vasului prezintă deformări rezultate în urma procesului de ardere. Pasta ceramică este semifină, cu nisip în compoziție, de culoare gri închis. Dimensiuni: \hat{h} = 27,5 cm; dg = 12 cm, dm = 22,5 cm. Context: campania 2011, SI, \square D1, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3871.

9. Amforă (tip Zeest 90?): s-a păstrat numai gura care este în formă de pâlnie, buza îngroșată, arcuită spre interior. Pastă ceramică fină, de culoare rozacee, pe suprafața exterioară a piesei sunt vizibile urme de angobă. Dimensiuni: \hat{h} = 10,5 cm, dg = 11 cm; dm = 12,4 cm. Context: campania 2012, SI, \square D4, -0,35 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3909.

a.2. Ceramică descoperită în groapa din carourile B2–B3 (Pl. XX/10–14; puț?).

10. Amforă (tip Kapitän II): fragmentară, din întreaga piesă s-a păstrat buza, gâtul, o toartă și o mică parte din umăr. Buza este verticală, cu o canelură la interior, despărțită de gât printr-o șanțuire. Gâtul de formă cilindrică, cu caneluri în partea inferioară. Toarta este canelată, se prinde sub buză și pe umăr, supraînălțată. Pastă ceramică de culoare gălbui-rozacee, cu pietricele în compoziție. Dimensiuni: \hat{h} = 29,5 cm, dg = 6,8 cm, gros. toartă = 4,6 x 2,7 cm. Context: campania 2014, în groapă, -1,32 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3910.

11. Amforă (tip Kapitän II): fragmentară, din piesă s-au păstrat buza și gâtul. Buza este verticală, cu o canelură pe interior și despărțită de gât printr-o șanțuire, gâtul tronconic, cu caneluri în partea inferioară, toartele lipsesc. Pasta ceramică este fină, de culoare gălbui-rozacee. Dimensiuni: \hat{h} = 25 cm, dg = 7,5 cm. Context: campania 2014, în groapă, -1,45 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.3911.

12. Amforă (tip Kapitän II): fragmentară, s-a păstrat doar parte din peretele bazei și piciorului. Bază este conică și terminată cu un picior cilindric. Suprafața exterioară a piciorului este canelată, cu marginea inferioară îngroșată la interior. Fundul are formă de *umbo*. Pasta ceramică este fină de culoare gălbui-rozacee. Dimensiuni: \hat{h} = 14 cm, db = 8 cm. Context: campania 2015, SI, în groapă, -1,30 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș.

13. Amforă (tip Kapitän II): fragmentară, s-a păstrat piciorul propriu-zis de formă cilindrică, ușor evazat în partea inferioară, margine rotunjită, fundul în formă de *umbo*; pastă cărămizie cu nisip în compoziție, \hat{h} = 8,5 cm, db = 8 cm; Campania 2015, SI, carourile B2–B3, în groapă, -1,45 m; Muzeul Județean Argeș, fără nr. inv.

14. Capac de amforetă/urcior (?): întreg, buton tronconic, corp tronconic, cu gardină. Pasta ceramică este semifină, cu nisip și mică în compoziție, de culoare gri-maronie. Dimensiuni: \hat{h} = 3,6 cm, dm = 5,7 cm, apucătoare: d = 3,2 cm. Context: campania 2015, în groapă, -0,90 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv.: I.V.4026.

b) Material tegular (Pl. XXI/15–18)

15. Țiglă: întreagă, de formă dreptunghiulară, cu borduri pe marginile lungi. Pastă ceramică de culoare cărămizie, cu pietricele și nisip în compoziție. Dimensiuni: L = 52 cm, l = 38, gros. = 2,5 cm. Context:

⁶¹ Popilian 1976, p. 121, cat. nr. 789 (Romula).

⁶² Rusu-Bolindeț 2007, p. 387, cat. nr. 520–521

⁶³ Diferită ca formă de tipul definit de Popilian 1976, p. 125–126, cat. nr. 882. Astfel de strecurători au fost descoperite și cu ocazia săpăturilor mai vechi, Popescu, Popescu 1970, p. 261.

⁶⁴ Popilian 1976, p. 127, cat. nr. 906–918. Un alt capac identic a fost descoperit în săpăturile mai vechi, Popescu, Popescu 1970, p. 260, nr. 4.

⁶⁵ Popilian 1976, p. 125, cat. nr. 852 (Slăveni).

⁶⁶ Popilian 1976, p. 103, cat. nr. 551–552 (Sucidava).

⁶⁷ Popilian 1976, p. 95, cat. nr. 417 (Stolniceni).

campania 2012, SI, □E8, -0,10 m, pe nivelul de pietriș. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3878.

16. **Țiglă:** fragmentară, din întreaga piesă s-a păstrat numai un colț, spart în trei bucăți. Pe fața superioară, în pasta crudă, înainte de ardere, a fost trasat cu degetul un semn asemănător literei „N”. Dimensiuni: Lp = 23,5 cm; lp = 23 cm; gros. = 2 cm. Context: campania 2013, SI, □E4' (între clădirea cu hipocaust – latura estică și marginea stradelei), -0,35 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3862.

17. **Fragment de țiglă cu perforație:** formă trapezoidală, cu o bordură pe margine și perforată în mijloc ulterior arderii. Dimensiuni: L = 12,5 cm, l = 11 cm, gros. = 2,5 cm. Context: campania 2013, SI, □E7, -0,35 m; Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3863.

18. **Fragment de țiglă cu perforație:** formă rectangulară, bordura de pe margine desprinsă, perforată după ardere. Dimensiuni: L = 11 cm, l = 8 cm, gros. = 3,2 cm. Context: campania 2013, SI, □E7, -0,35 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3864.

c) Piese de fier (Pl. XXII/19–25)

19. **Vârf de sulică:** fragmentar, cap (vârf) de formă piramidală, cu secțiune pătrată, tub de înmănușare alungit, conic, partea sa inferioară lipsește. Dimensiuni: Lp = 8,5 cm; l = 1,3 cm; d = 1,5 cm, G = 34 g. Context: campania 2013, SI (la nord de clădirea dublu absidată), □B9', -0,40 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3866.

20. **Tub de înmănușare:** fragmentar, ușor conic, cu secțiune circulară. Dimensiuni: lp = 1,5 cm, d = cm. Context: campania 2010, SI, □C2, -0,20 m, pe nivelul de pietriș. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3827.

21. **Cheie:** corp de formă trapezoidală, parte din inel lipsește, partea activă lătită și întoarsă în lateral. Dimensiuni: Lp = 5,3 cm, l = 1,3 cm, gros. = 0,5 cm. Context: campania 2012, SI, □E7, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.3829.

22. **Balama:** întreagă, cu două brațe. Unul dintre brațe are un capăt ascuțit și un altul terminat cu o verigă, de care se prindea veriga celui alt braț. Acesta din urmă era realizat prin îndoirea de la jumătate a unei bare de fier, în punctul de îndoire făcea o buclă – veriga, capetele barei sunt întoarse într-o parte. Dimensiuni: L = 13 cm; verigi: d = 2 cm și 2,2 cm. Context: campania 2011, SI, □D2, -0,20 m, pe nivelul de pietriș. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3826.

23. **Cui:** vârful rupt, tijă cu secțiune pătrată, floarea de formă circulară. Dimensiuni: L = 8 cm, d = 0,8 cm; floarea: d = 1,5 cm. Context: campania 2010, SI, □D4, -0,20 m, pe nivelul de pietriș. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv.: I.V.3828.

24. **Scoabă:** unul din brațe deteriorat și cu vârful rupt, corpul lătit, cu secțiune dreptunghiulară. Dimensiuni: L = 16,2 cm, l = 2 cm, gros = 0,9–1,2 cm; braț: l = 3 cm. Context: campania 2011, SI, □C3, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.4027.

25. **Scoabă:** brațele lipsesc (rupte din vechime), corpul lătit, cu secțiune dreptunghiulară. Dimensiuni: L = 18 cm, l = 2,2 cm, gros = 0,9–1 cm. Context: campania 2011, SI, □A7, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.4028.

d) Piese de bronz (Pl. XXIII/26–28)

26. **Fibulă în formă de „T” (Cociș, tip 39b5c1b):** fragmentară, ruptă în două; acul, piciorul și portagrafa lipsesc, unul din brațe este deteriorat, celălalt lipsește. Sistemul de închidere constă dintr-o balama. Pe cap prezintă un buton (deteriorat), corpul este curbat, cu secțiune hexagonală și cu o gătuire spre bază. Dimensiuni: Lp = 3,7 cm, d = 0,4 cm. Context: campania 2012, SI, □E4, -0,40 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.3834.

27. **Închizător de garnitură de armură (lorica squamata):** întreg, de formă pătrată cu o perforație pe mijloc și terminat cu un capăt în „T”. Dimensiuni: L = 2,2 cm, l = 1,4 cm, gros. = 0,4 cm, d int. orificiu = 0,2 cm; Campania 2016, SI, □E2, -0,60 m, clădirea de lemn, groapa de stălp nr. 5, rândul V; Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.3969.

28. **Verigă:** fragmentară; s-a păstrat jumătate din piesă; de formă ovală, cu secțiune ovală. Dimensiuni: d = 3,4 cm; gros. = 0,6 × 0,4 cm. Context: campania 2013, SI, □C1, -0,35 m, clădirea de lemn. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, Pitești, nr. inv. I.V.3870.

e) Monede (Pl. XXIII/29)

Geta Caesar

29. AR (*denarius*) ↑ 1.28 g, 18 mm; Av. P. SEPTIMIUS GETA CAES., cap spre dreapta, bust drapat și cuirasat; Rv. FELICITAS TEMPOR, Felicitas spre stânga, ținând în mâna stângă *caduceus*, iar în mâna dreaptă *cornu copiae*. RIC IV/1, 2D, Roma, anii 198–200 p.Chr. Context: campania 2013, SI, □C3, -0,45 m, pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. Muzeul Județean Argeș, Pitești, fără nr. inv.

Severus Alexander

30. AR (*denarius*) ↑ fragmentar, 1,00 g, 19,8 mm; Av. [IMP. C. M.] AVR. SEV. ALEXAND. AVG, cap spre dreapta, laureat, bust drapat și cuirasat; Rv. [P.M. T]R. P. COS [P.P], Marte în picioare, către stânga, cu ramura de măslin în mâna stângă și cu lancea în mâna dreaptă. RIC IV/2, 7D, Roma, an 222 p.Chr. Context: campania 2011, SI, □D8, -0,35 m, în nivelul de distrugere al clădirii de lemn (în stratul de arsură). Muzeul Județean Argeș, Pitești, fără nr. inv.

Ilizibile

31. AR (*denarius*?), 2,60 g, 18,5 mm. Context: campania 2011, SI, (zona dintre latura sudică a clădirii cu hipocaust și *via principalis*), pe nivelul corespunzător clădirii de lemn, *passim*. Muzeul Județean Argeș, Pitești, fără nr. inv.

32. AE (*dupondius*?), 5,84 g, 24 mm, arșă; context: campania 2011, SI, □A2, -0,40 m, în nivelul de distrugere a clădirii de lemn (în stratul de arsură). Muzeul Județean Argeș, Pitești, fără nr. inv.

f) Alte piese (Pl. XXIII/33–34)

33. **Mărgică:** întreagă, din sticlă de culoare gri închisă formă sferică, ușor turtită, cu o perforație pe mijloc. Dimensiuni: f = 0,7 cm, d = 0,9 cm. Context: campania 2012, SI, □E7, -0,30 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. IV. 3836.

34. **Mărgică:** întreagă, din sticlă albastră, translucidă, formă tubulară, secțiune hexagonală. Dimensiuni: L = 1,6 cm; d = 0,4 cm. Context: campania 2012, SI, □C1, -0,30 m. Loc de păstrare: Muzeul Județean Argeș, nr. inv. I.V.3835.

BIBLIOGRAFIE

Surse

SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, edidit Ernestus Hohl, I–II, editio stereotypa correctior addenda et corrigenda adiecerunt Ch. Samberger et W. Seyfarht, Leipzig, 1971.
Zosimos – Zosime, *Histoire nouvelle*, I–III, texte établi et traduit par François Paschoud, Paris, 1971–1989.

Alicu et alii 1994 – D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994.

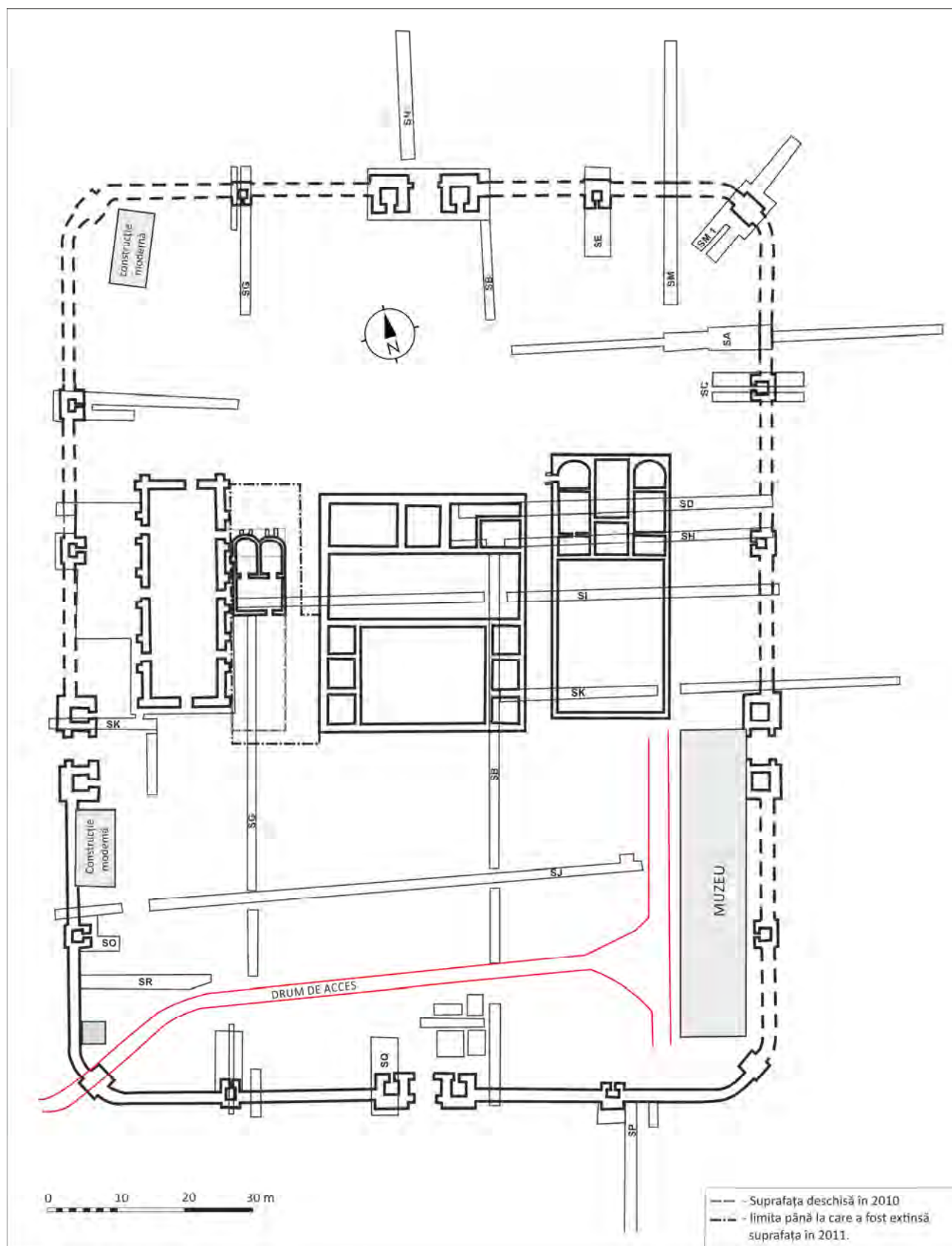
Archard-Corompt, Delor-Ahü 2012 – N. Archard-Corompt, A. Delor-Ahü, *La fouille d'un petit établissement gallo-romain de la seconde moitié du Ier s. ap. J.-C. à Bezannes, en périphérie de Reims (Marne)*, Revue Archéologique de l'Est 61, 2012, p. 337–349.

Ardeț 2006 – A. Ardeț, *Amforele din Dacia romană*, Timișoara, 2006.

Avram, Petolescu 1999 – R. Avram, C. C. Petolescu, *Les fouilles archéologiques sur la frontière de Dacia Malvensis (1983–1997)*, în: N. Gudea (ed.), *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zaláu, 1999, p. 187–197.

Bădescu 2013 – A. Bădescu, *Amfore orientale de tip Kapitän II descoperite la Histria în Sectorul Basilica extra muros*, MCA 9, 2013,

- p. 189–198.
- Bărbulescu et alii 2019 – M. Bărbulescu (coord.), M. Andone Rotaru, C. Bărbulescu, T. Bărbulescu, A. Cătișă, F. István, F.-Gh. Fodorean, P. Huszarik, M. Munteanu, L. Nedelea, I. Nemeti, S. Nemeti, *Termele castrului legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2019.
- Benea 2011 – D. Benea, *Die römischen Perlenwerkstätten aus Tibiscum / Atelierele romane de mărgelă de la Tibiscum*, Timișoara, 2011.
- Bogdan Cătănicu 1981 – I. Bogdan Cătănicu, *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, BARIntSer 116, Oxford, 1981.
- Bogdan Cătănicu 1997 – I. Bogdan Cătănicu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman, sec. I–III p. Chr.*, Alexandria, 1997.
- Christescu 1934 – V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata de Jos et la date du limes romain de la Valachie*, Istros 1, 1934, 2, p. 73–80.
- Christescu 1935–1936 – V. Christescu, *Le « castellum » romain de Săpata-de-Jos*, Dacia 5–6, 1935–1936 (1938), p. 435–447.
- Cioflan 1986 – T. Cioflan, *Ceramica ștampilată ornamental descoperită în castrul Jidava-Câmpulung*, RMM – seria Muzeu 9, 1986, p. 53–55.
- Cociș 2004 – S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2004.
- Dudău 2006 – O. Dudău, *Circulația monetară în castrul de trupe auxiliare din provincia Dacia*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica 38, Timișoara, 2006.
- Florescu et alii 1957 – G. Florescu, E. Bujor, A. Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbești (r. Tg. Jiu, reg. Craiova)*, MCA 4, 1957, p. 103–118.
- Gudea 1979 – N. Gudea, *Castrul roman de la Imlăceni*, ActaMP 3, 1979, p. 149–273.
- Gudea 1989 – N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. I. Cercetări și descoperiri arheologice până în anul 1977*, ActaMP 13, Zalău, 1989.
- Johnson 1987 – A. Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und den germanischen Provinzen des Römerreiches*, Mainz, 1987.
- Huttner 2008 – U. Huttner, *Von Maximinus Thrax bis Aemilianus*, în: K.-P. Johne, U. Hartmann, T. Gerhardt (eds.), *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, vol. I–II, Berlin, 2008, p. 161–221.
- Junkelmann 1997 – M. Junkelmann, *Panis Militaris. Die Ernährung des römischen Soldaten oder der Grundstoff der Macht*, Kulturgeschichte der Antiken Welt 75, Mainz, 1997.
- Kapitän 1972 – G. Kapitän, *Le anfore del relitto romano di Capo Ognina (Siracusa)*, în: P. Baldacci, G. Kapitän, N. Lamboglia (eds.), *Recherches sur les amphores romaines. Actes du Colloque de Rome (4 mars 1971)*, Roma, 1972, p. 243–252.
- Loriot 1975 – X. Loriot, *Chronologie du règne de Philippe l'Arabe (244–249 après J.C.)*, ANRW II/2, 1975, p. 788–797.
- Kienast 2011 – D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. 5. Auflage*, Darmstadt, 2011.
- Körner 2002 – Ch. Körner, *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 61, Berlin – New York, 2002.
- Manning 1975 – W. Manning, *Roman Military Timber Granaries in Britain*, Saalburg Jahrbuch 32, 1975, p. 105–129.
- Marcu 2009 – F. Marcu, *Organizarea internă a castrului din Dacia*, BiblMusNap 30, Cluj-Napoca, 2009.
- Martin 1992 – F. Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*, Budapest – Bonn, 1992.
- Mitrea 1968 – B. Mitrea, *Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos și prăbușirea limes-ului Transalutan*, SCN 4, 1968, p. 197–206.
- Negru, Cioflan 1996 – M. Negru, T. Cioflan, *Lămpi din lut ars în castrul roman de la Câmpulung – Pescăreasa (Jidava)*, AO SN 11, 1996, p. 49–54.
- Negru et alii 2003 – M. Negru, A. Bădescu, R. Avram, *Amforele de tip Kapitän II în Dacia romană*, CA 12, 2003, p. 231–240.
- Petac 1998 – Petac 1998 – E. Petac, *Considerații cu privire la data finală a tezaurului monetar îngropat la mijlocul sec. III p. Chr. în Dacia romană de la sud de Carpați*, SCN 12, 1998, p. 27–40.
- Petculescu 1986 – L. Petculescu, *Contribuții la coifurile ornamentate și garniturile de armură romane din Dacia*, CCDJ 2, 1986, p. 153–162.
- Petculescu 1987 – L. Petculescu, *Roman Granaries in Dacia*, Saalburg Jahrbuch 43, 1987, p. 66–76.
- Petculescu 1999 – L. Petculescu, *Fragments of Helmets from the Roman Fort at Jidava*, ActaMN 36/I, 1999, p. 189–196.
- Petculescu 2017 – L. Petculescu, *The Abandonment of Dacia and the Imperial Propaganda*, EphemNap 27, 2017, p. 259–266.
- Petolescu 2002 – C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002.
- Petolescu 2005 – C. C. Petolescu, *Granița de sud-est a Daciei romane*, Argesis 14, 2005, p. 271–273.
- Petolescu 2014 – C. C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 2014.
- Petolescu, Cioflan 1995 – C. C. Petolescu, *Castrul roman de piatră de la Câmpulung (Pescăreasa, jud. Argeș). Cercetările din anii 1978–1989*, Argesis 7, 1995, p. 17–29.
- Piso 2005 – I. Piso, *Der Krieg des Philippus gegen die Karpen*, în: I. Piso, *An den Nordgrenze des Römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972–2003)*, Stuttgart, 2005, p. 51–59.
- Piso 2018 – I. Piso, *Das verhängnisvolle Jahr 262 und die amissio Daciae*, în: L. Vagalinski, M. Raycheva, D. Boteva, N. Sharankov (eds.), *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thracian Conference "Cities, Territories and Identities" (Plovdiv, 3rd–7th October 2016)*, IzvestijaSofia 44, 2018, p. 427–440.
- Popescu, Popescu 1968 – E. Popescu, E. Popescu, *Castrul roman Jidava-Câmpulung (Observații preliminare)*, Studii și comunicări. Muzeul din Pitești. Istorie – Științele Naturii 1, 1968, p. 67–79.
- Popescu, Popescu 1970 – E. Popescu, E. Popescu, *Raport preliminar asupra săpăturilor efectuate în anii 1962–1967 în castrul roman de lângă Câmpulung-Muscel (Jidava)*, MCA 9, 1970, p. 251–263.
- Popescu et alii 1984 – E. Popescu, C. C. Petolescu, T. Cioflan, *Distrușirea castrului roman de la Câmpulung (Jidava)*, Studii și comunicări – Câmpulung 3, 1984, p. 15–17.
- Popilian 1976 – Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.
- Popilian, Bondoc 2014 – Gh. Popilian, D. Bondoc, *Așezările daco-romane de la Locusteni*, Craiova, 2014.
- Protase 2002 – D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman (secolele II–IV). Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002.
- Rickman 1971 – G. Rickman, *Roman Granaries and Store Buildings*, Cambridge, 1971.
- Rusu-Bolindeț 2007 – V. Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca*, Cluj-Napoca, 2007.
- Teodor 2015 – E. S. Teodor, *The Invisible Giant: Limes Transalutanus. An Overview South of Argeș River*, Târgoviște, 2015.
- Teodor et alii 2017 – E. S. Teodor, M. Ștefan, A. Bădescu, *Systematic Field Survey on Limes Transalutanus. Săpata Case*, JAH 4, 2017, 1, p. 51–76.
- Tudor 1944 – D. Tudor, *Arme și diferite obiecte din castrul Jidava*, BCMI 37, 1944, 119–122, p. 79–81.
- Țentea 2012 – O. Țentea, *Ex Oriente ad Danubium. The Syrian Units on the Danube Frontier of the Roman Empire*, Centre for Roman Military Studies 6, București, 2012.
- Winkler 1971 – J. Winkler, *Moneda „Provincia Dacia”*, SCN 5, 1971, p. 145–160.

Planșa I. Planul general al cercetărilor arheologice de la castrul roman, Câmpulung – Jidova / General layout plan of the archaeological excavations from the Câmpulung – Jidova Roman fort.

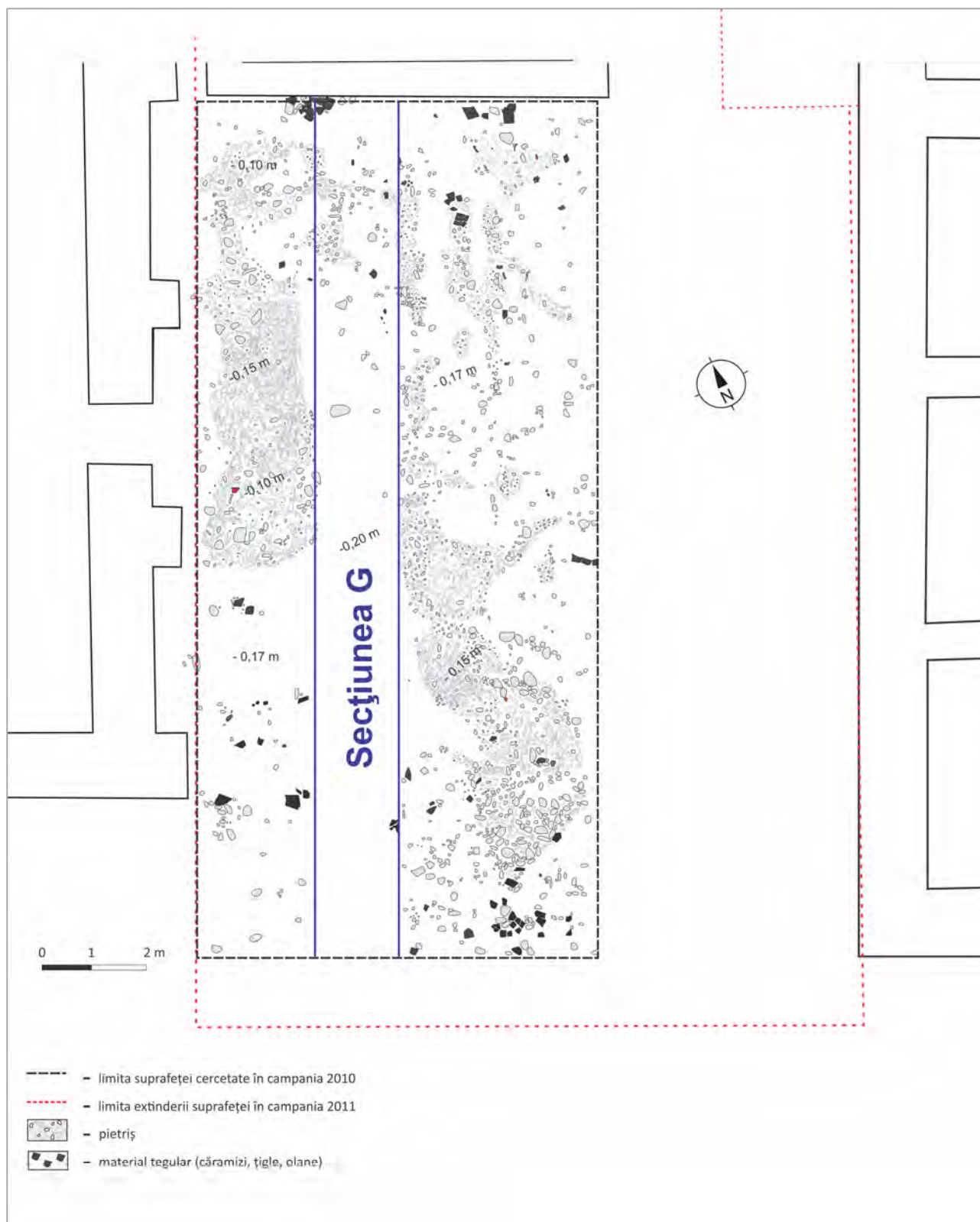

a

b

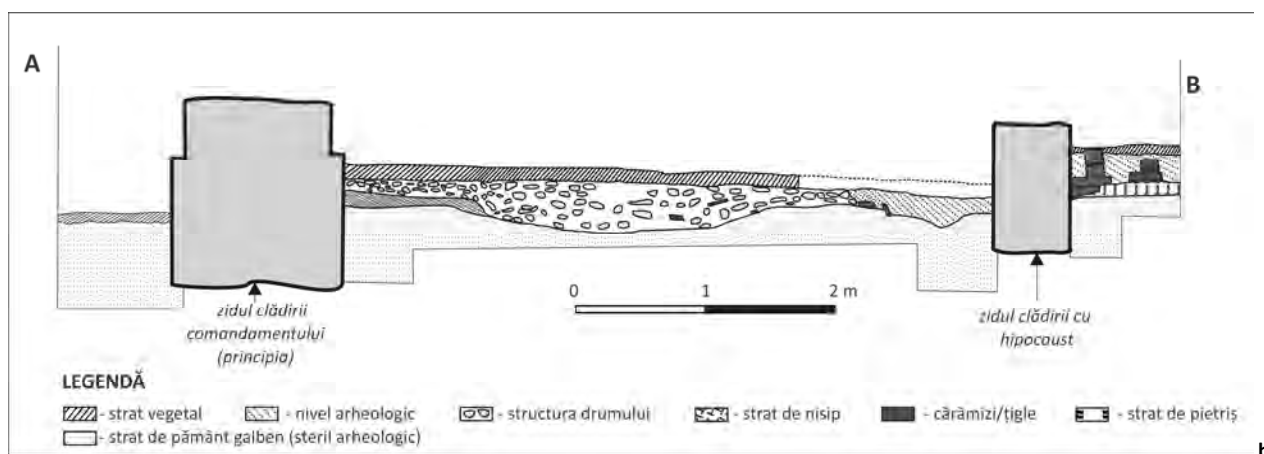
Planșa II. a) Suprafața dintre horreum și principia: situația relevată de cercetările arheologice efectuate de Emilian Popescu și Eugenia Popescu în anii 1962–1967; b) situația surprinsă în suprafața de la sud de clădirea dublu absidată cu hipocaust în 2010 / a) The area between the horreum and the principia according to the archaeological excavations carried out by Emilian Popescu and Eugenia Popescu between 1962 and 1967; b) the area south of the double apse building with the underfloor heating system according to the archaeological excavations carried out in 2010.

Planșa III. Nivelul de pietriș surprins în suprafața de la sud de clădirea dublu absidată / The level of gravel from the area south of the double apse building.

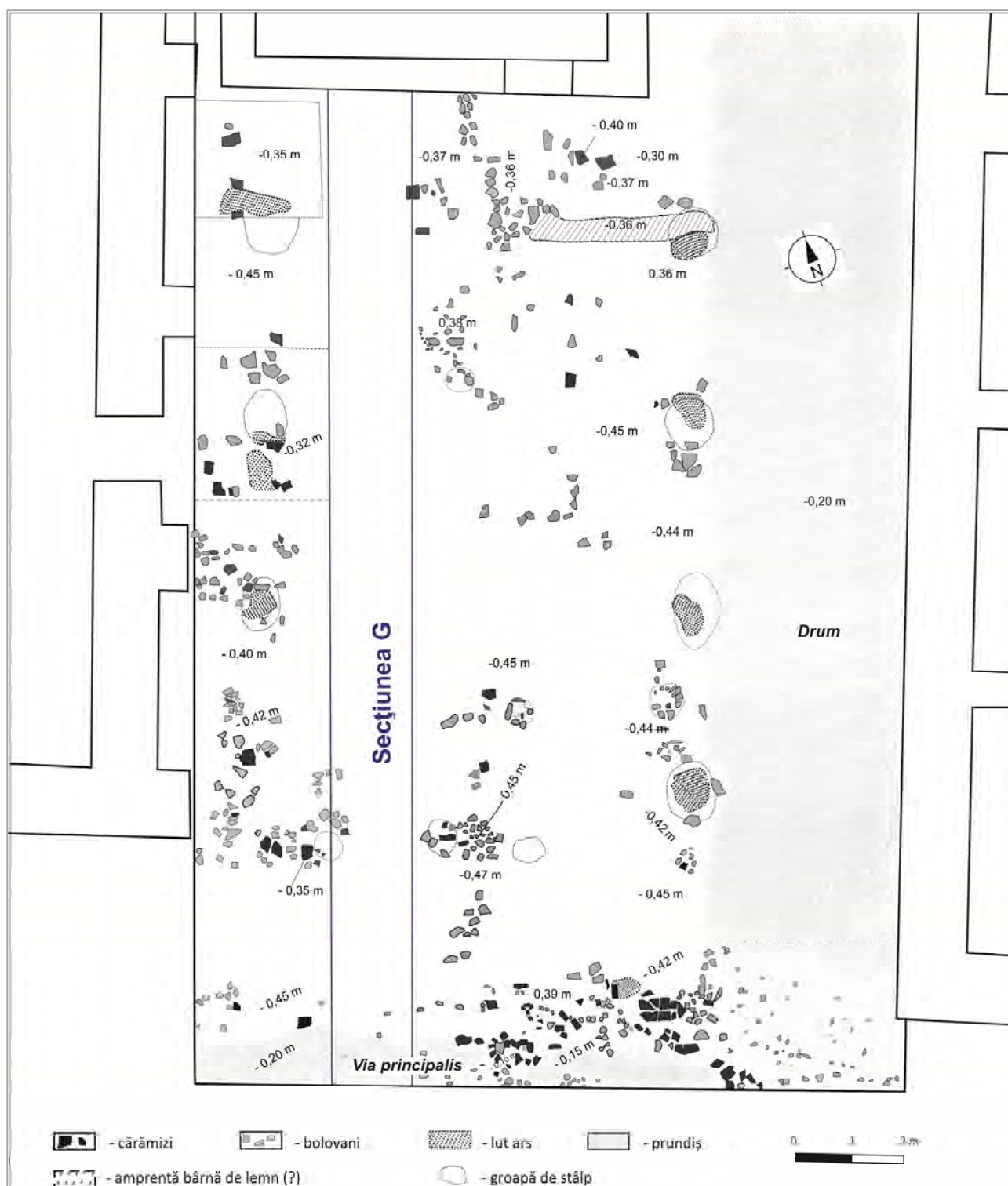

a

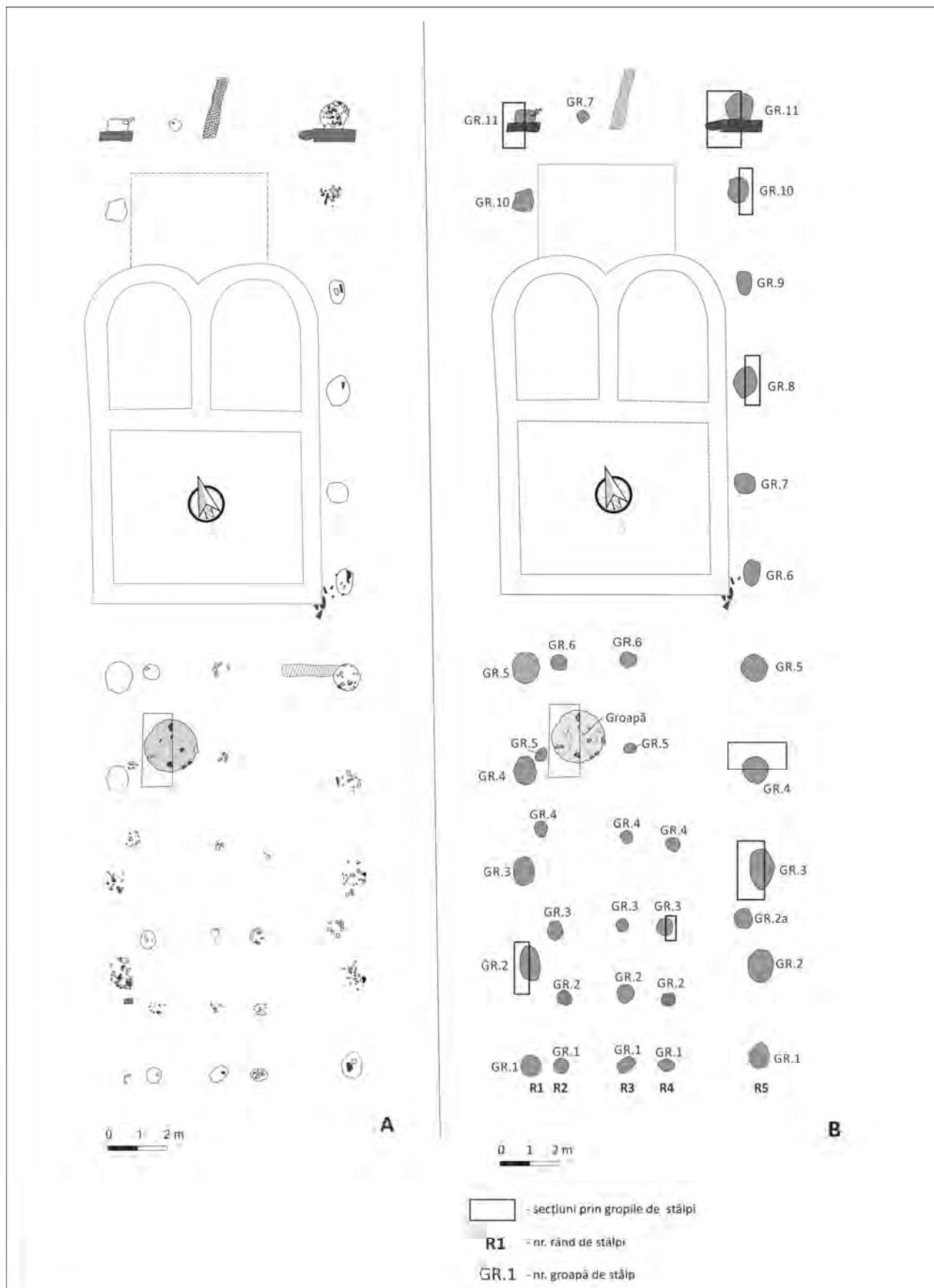

b

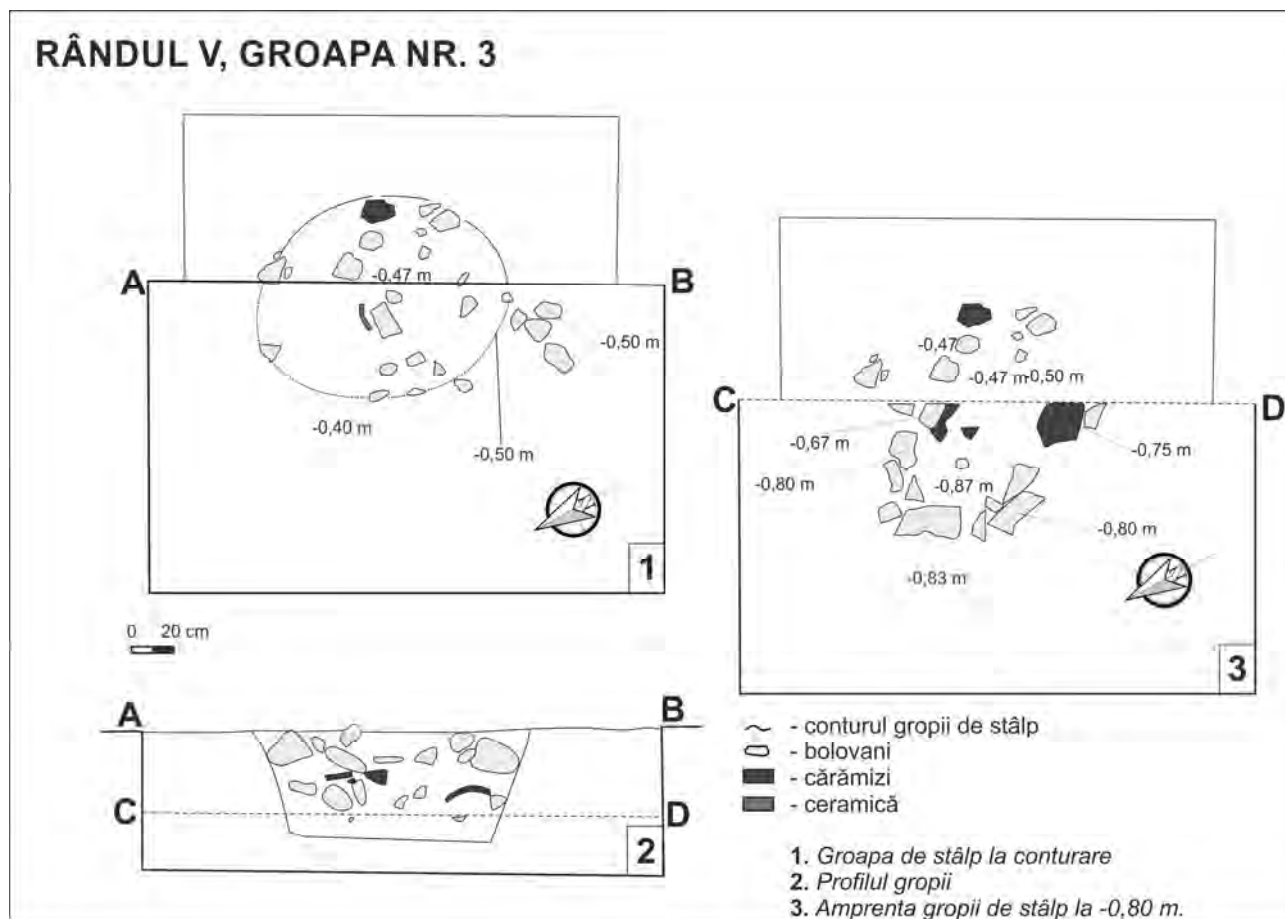
Planșa IV. a) Zona cu nivelul de pițriș de la nord de clădirea cu hipocaust; b) secțiunea trasată (profilul de sud) între clădirea comandamentului (principia) și edificiul absidat / a) The level of gravel from the area north of the double apse building; b) the test-trench, southern profile, between the headquarters (principia) and the double apse building.

Planșa V. Traseul construcției de lemn și pământ marcat de concentrările de bolovani și zone cu pete de lut ars / The layout plan of the wooden building with boulders and the areas with spots of burnt clay.

Planșa VI. Dispunerea gropilor de stâlpi. a) Amprețele gropilor de stâlpi; b) rândurile de gropi de stâlpi / The layout of the post-holes. a) Post-holes inprints; b) rows of post-holes.

a

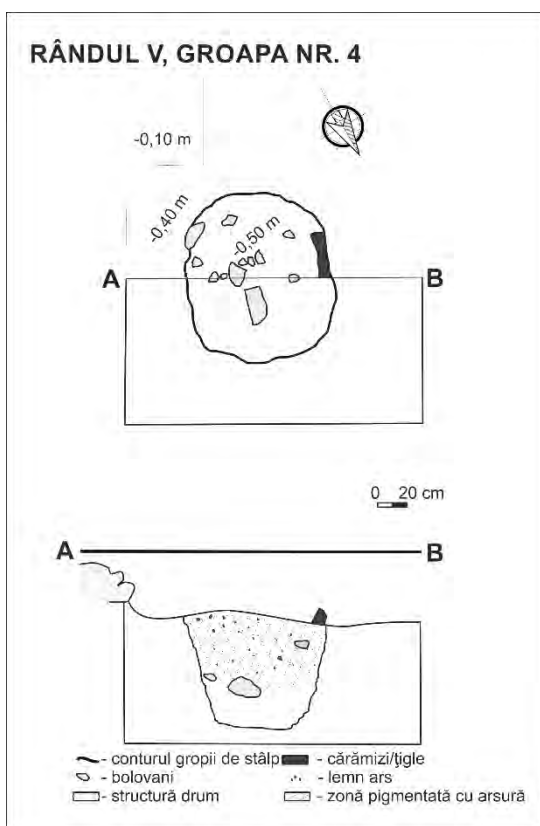

b

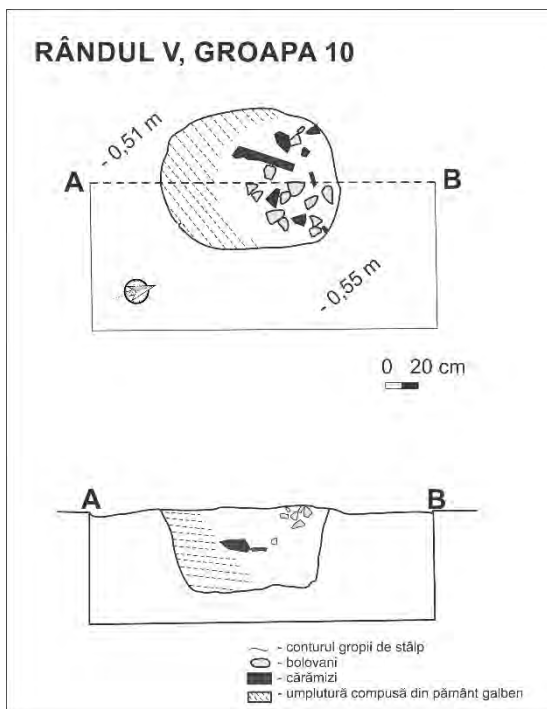

c

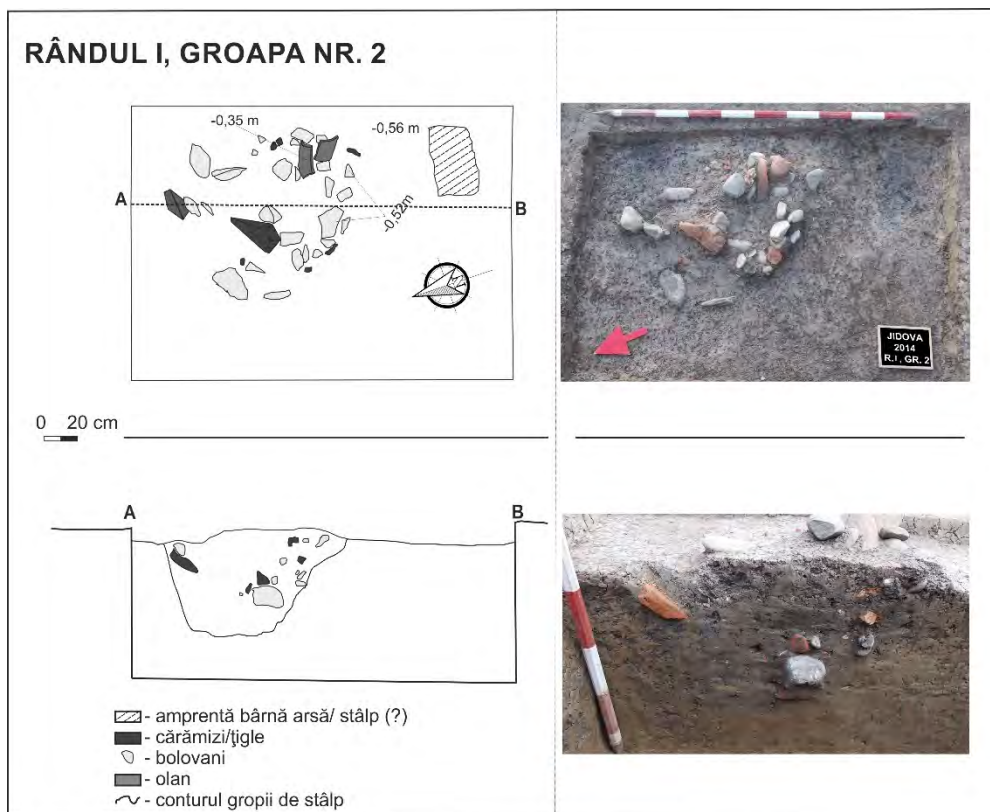
Planșa VII. Groapa de stâlp nr. 3 din rândul V. a) Desen de plan și profil; b) forma gropii în plan conturată în nivelul de pământ galben = fig. a/1; c) amprenta gropii de stâlp la adâncimea de 0,80 m de la nivelul actual de călcare = fig. a/3 / Post-hole no. 3, row V. a) Plan and section drawings of post-hole; b) post-hole shape at the yellow ground level = fig. a/1; c) post-hole inprint at 0,80 m depth from the topsoil = fig. a/3.

a

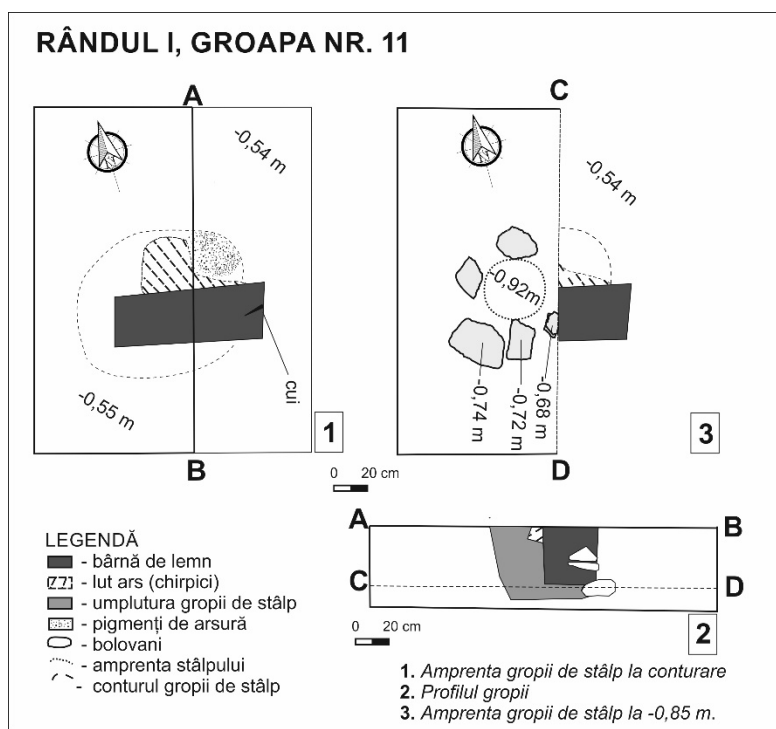

b

c

Planșa VIII. a) Groapa de stâlp nr. 4 din rândul V; b) groapa de stâlp nr. 10 din rândul V; c) groapa de stâlp nr. 2 din rândul I / a) Post-hole no. 4, row V; b) post-hole no. 10, row V; c) post-hole no. 2, row I.

2

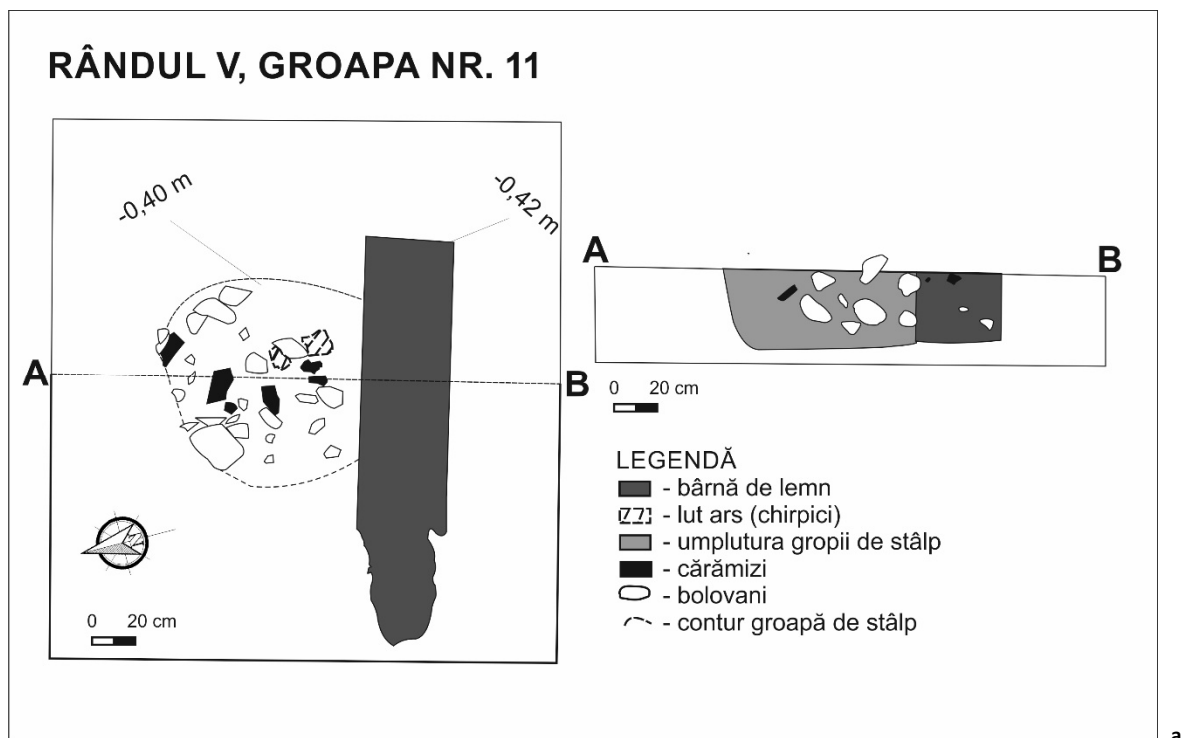

3

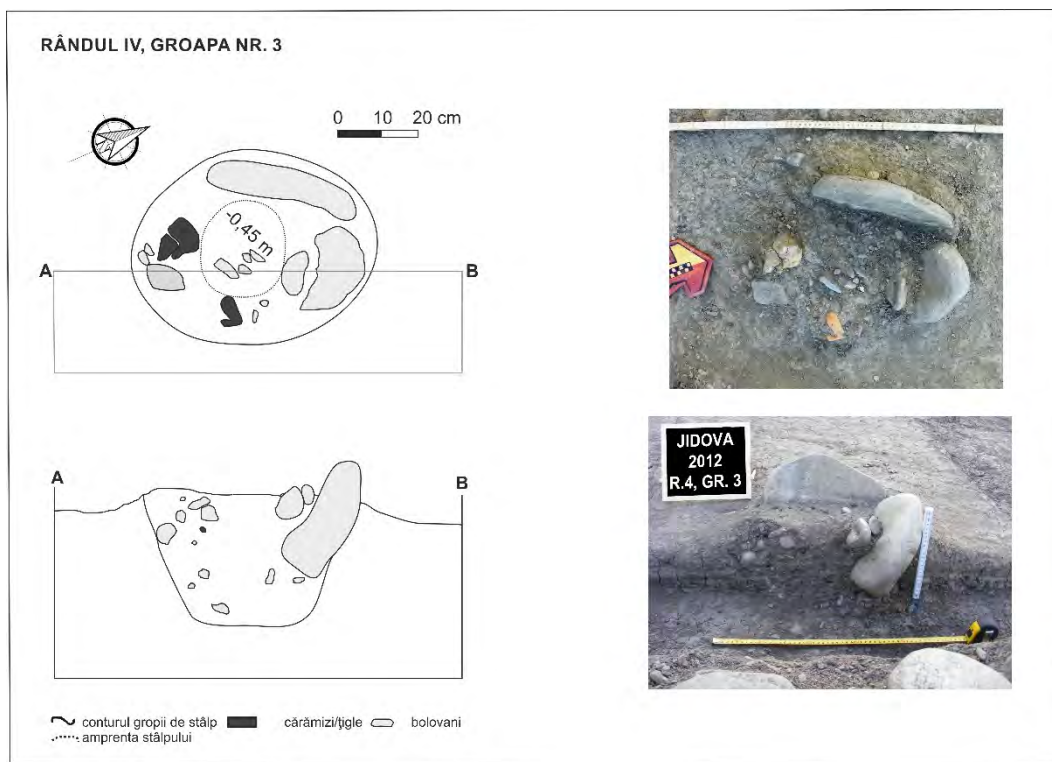

4

Planșa IX . Groapa de stâlp nr. 11 din rândul I / Post-hole no. 11, row I.

Planșa X. a) Groapa de stâlp nr. 11 din rândul V; b) latura nordică a clădirii de lemn – vedere dinspre est (gropile de stâlpi cu nr. 11) / a) Post-hole no. 11, row V; b) northern side of the timber building – view from the east (post-holes no. 11).

a

b

c

d

e

Planșa. XI. Gropi de stâlpi din rândurile II–IV. a) Groapa de stâlp nr. 3, rândul IV; b) groapa de stâlp dintre rândurile IV și V; c) groapa de stâlp nr. 3, rândul III; d) groapa de stâlp nr. 4, rândul III; e) groapa de stâlp nr. 6, rândul III / Post-holes of the rows II–IV. a) The post-hole no. 3, row IV; b) the post-hole between rows IV and V; the post-hole no. 3, row III; d) the post-hole no. 4, row III; e) the post-hole no. 6, row III.

a

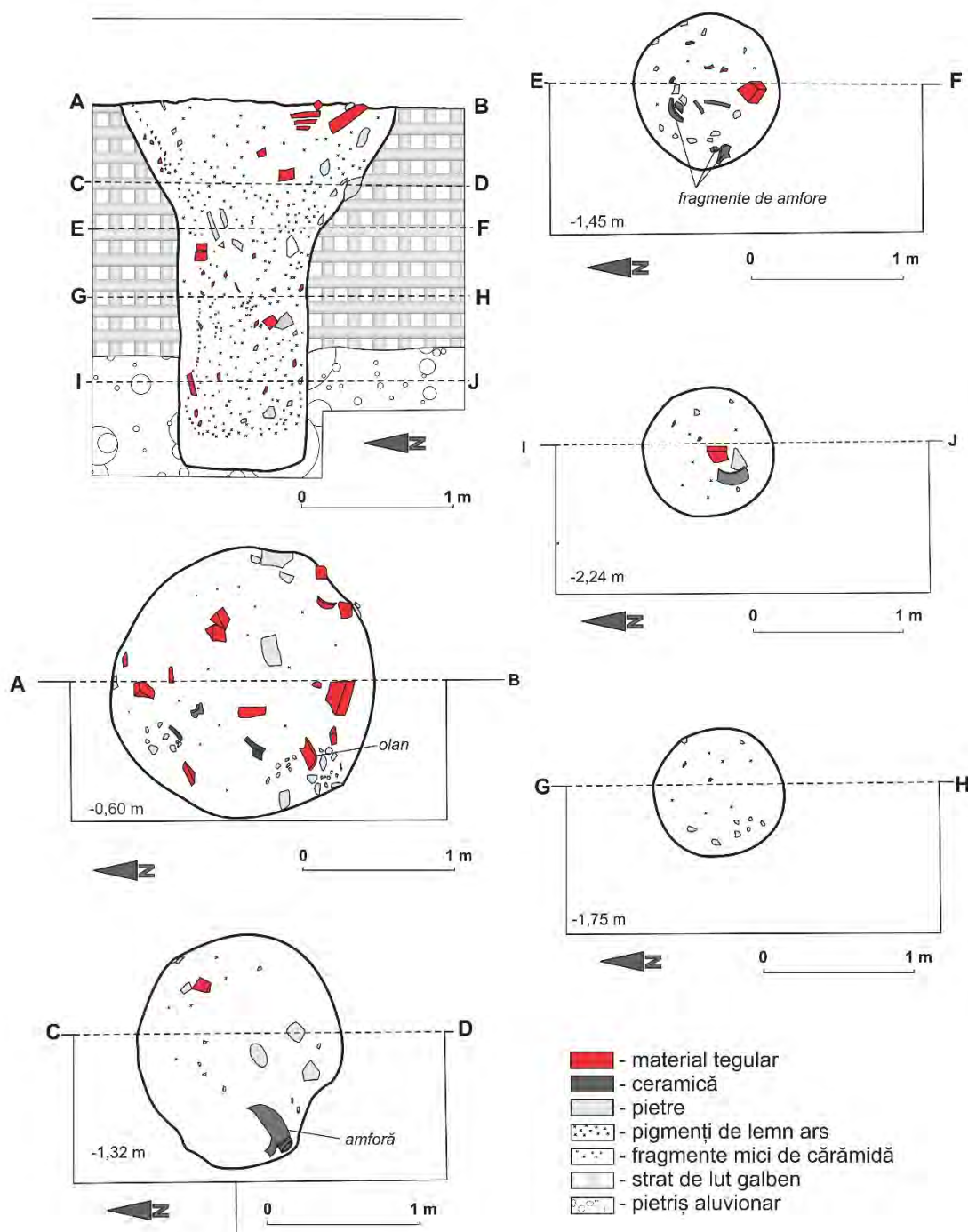
b

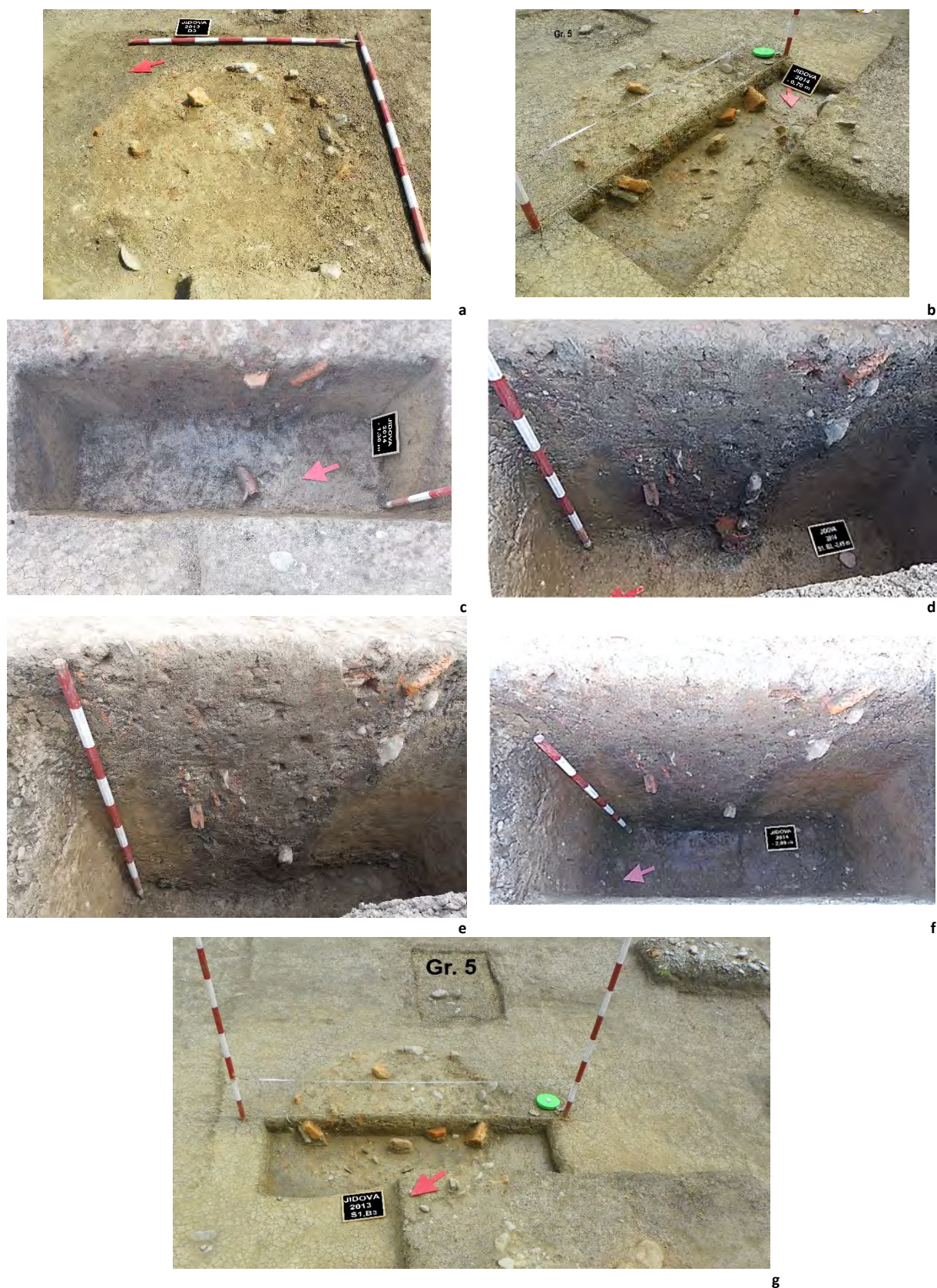
c

Planșa XII. Dispunerea gropilor de stâlpi: a) pe direcție nord-sud; b) dispunerea gropilor de stâlpi pe rândurile III-IV, direcția nord-sud; c) dispunerea gropilor cu nr. 2-3, direcția vest-est / The layout of the post-holes: a) north-south direction; b) the layout of the post-holes on the rows III-IV, north-south direction; c) the layout of the post-holes nos. 2-3, west-east direction.

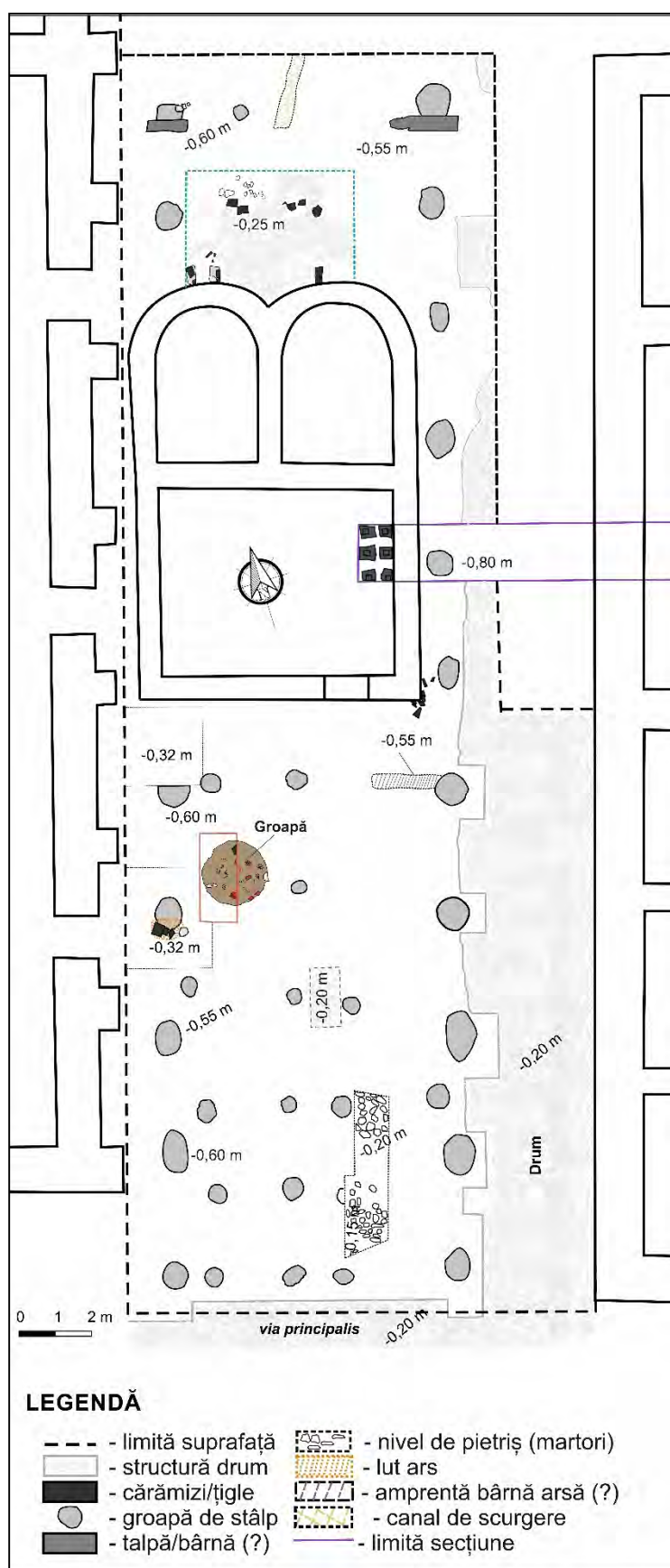
GROAPA DIN CAROURILE B2-B3.

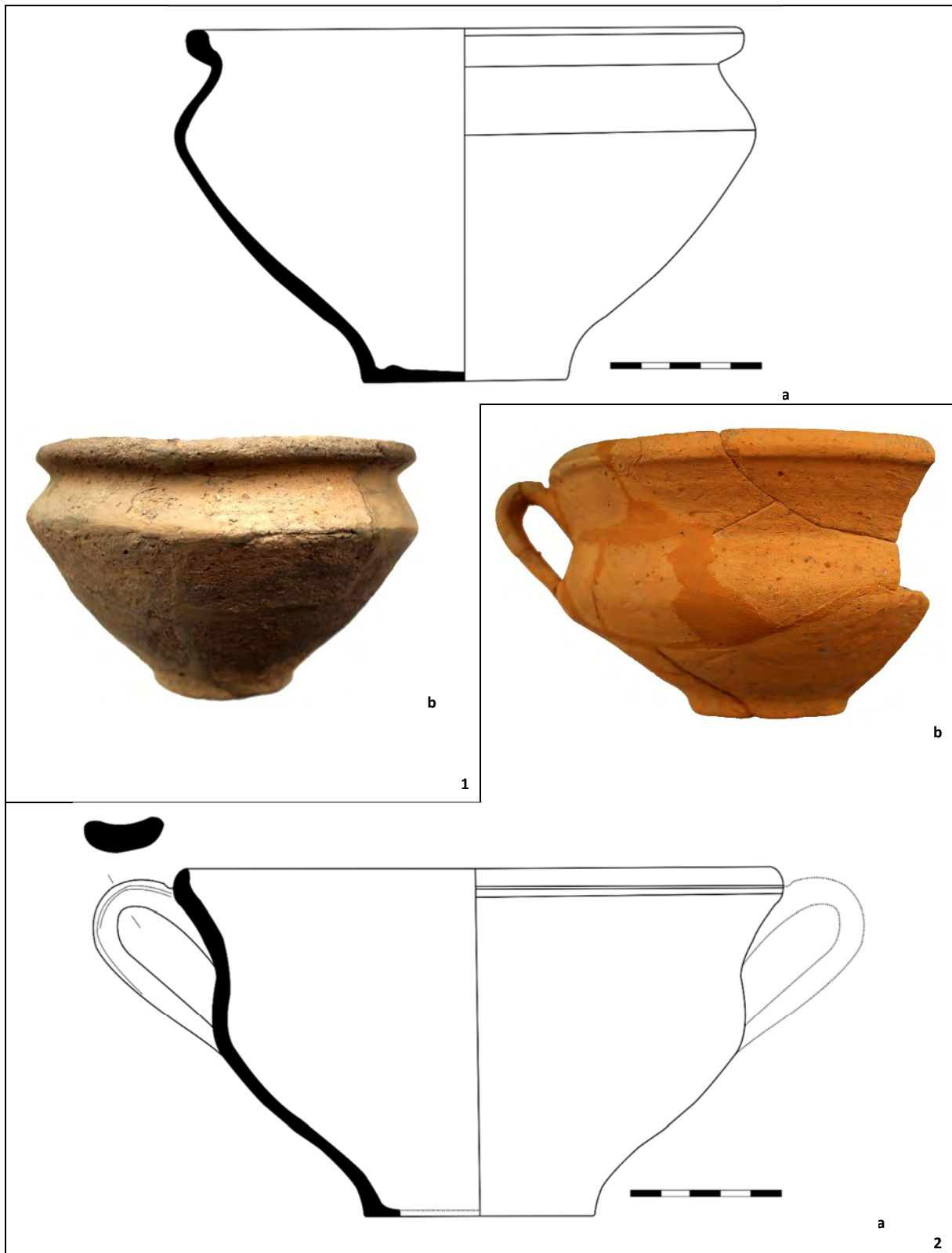
Planșa XIII. Groapa din carourile B2-B3 / The pit from the squares B2-B3.

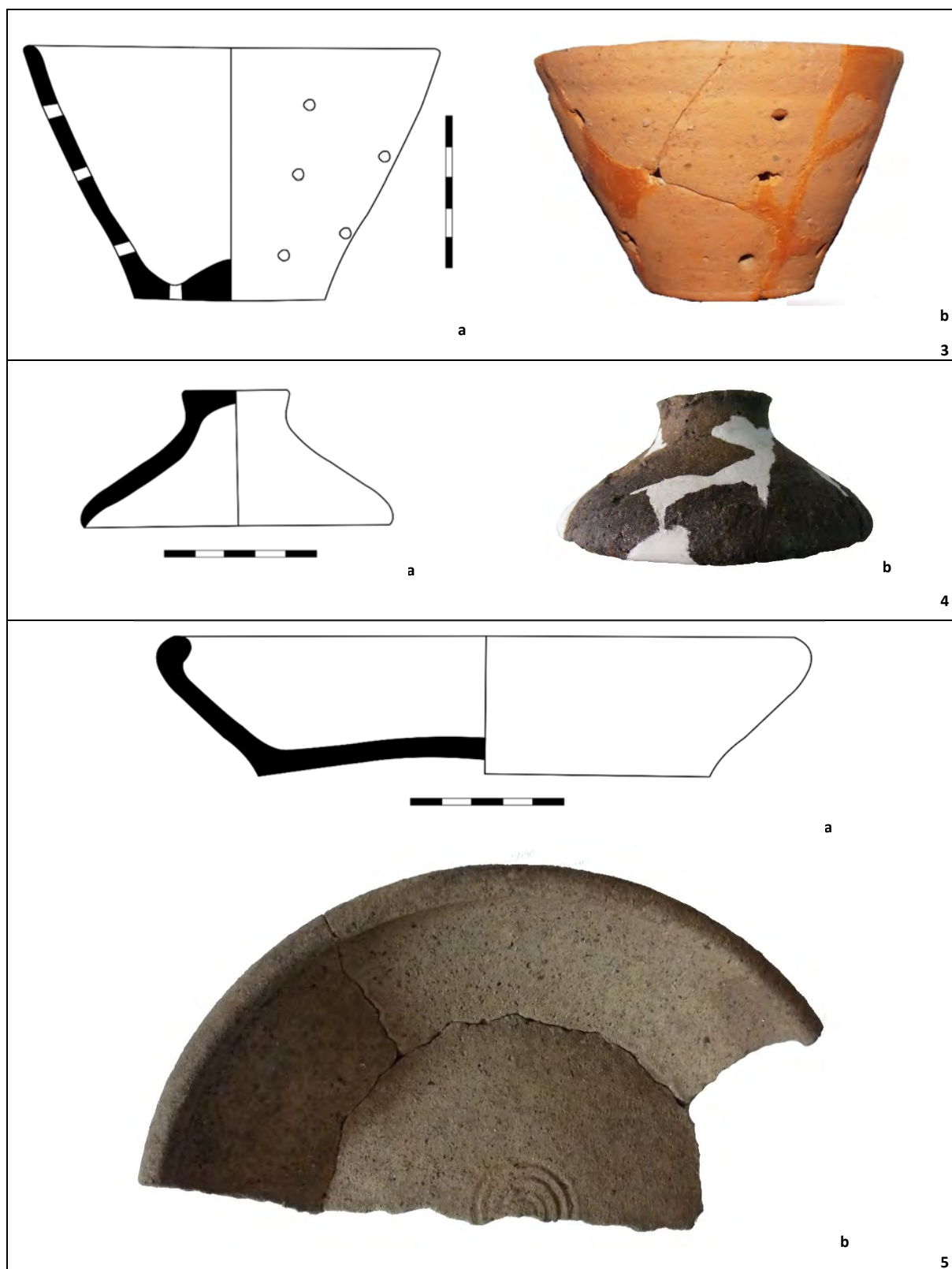
Planșa XIV. Groapa din carourile B2–B3 (puț?). a) Limita superioară a gropii (-0,60 m); b) secționarea gropii (-0,70 m); c) gât de amforă aflat în umplutura gropii; d–e) profilul gropii; f) fundul gropii; g) dispunerea gropii în raport cu groapa de stâlp nr. 5 din rândul III / The pit from the squares B2–B3 (well?). a) The upper end of the pit (-0,60 m); b) the cross-section of the pit (-0,70 m); c) neck of the amphora from the pit; d–e) the cross-section plan of the pit; f) the base of the pit; g) the layout of the pit and post-hole no. 5, row III.

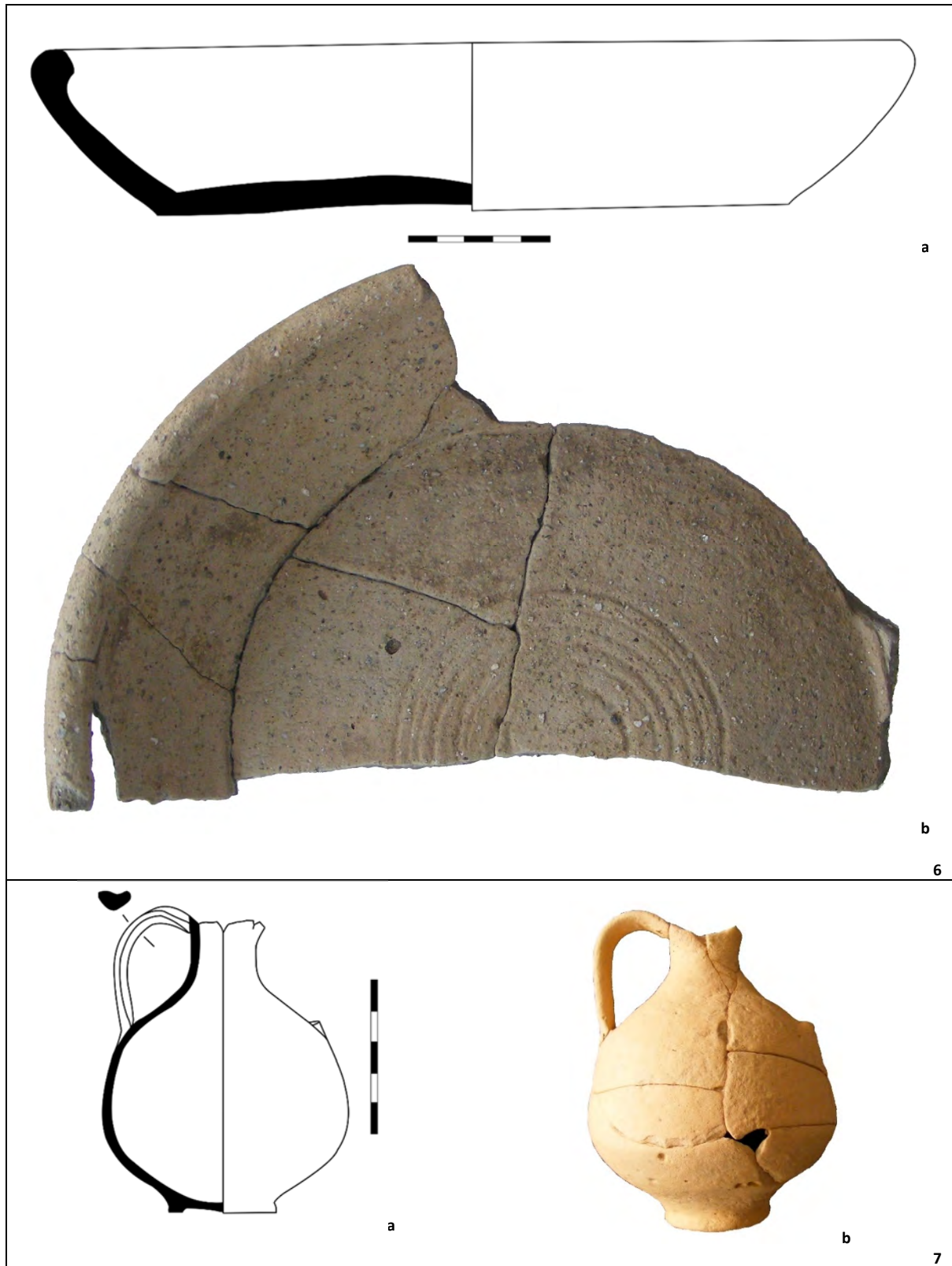
Planșa XV. Dispunerea construcției de lemn în raport cu clădirile de piatră, via principalis și stradelă / The layout of the timber building and the stone buildings, via principalis and the streetlet.

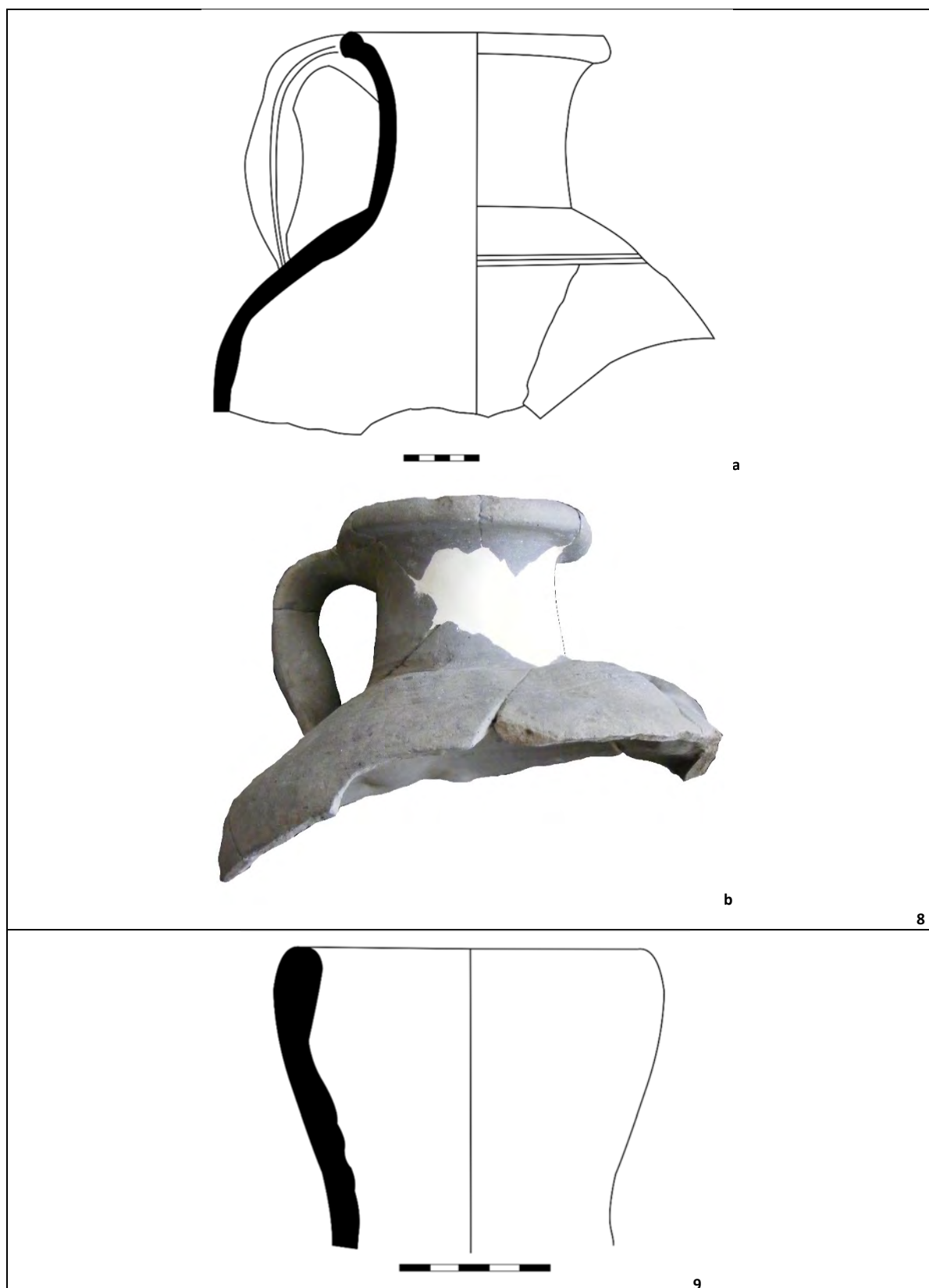
Planșa XVI. Ceramică descoperită pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. 1. Castron; 2. Strachină cu toartă (cupă) / The ceramics uncovered on the timber building level. 1. Bowl; 2. Handled deep plate/dish (cup).

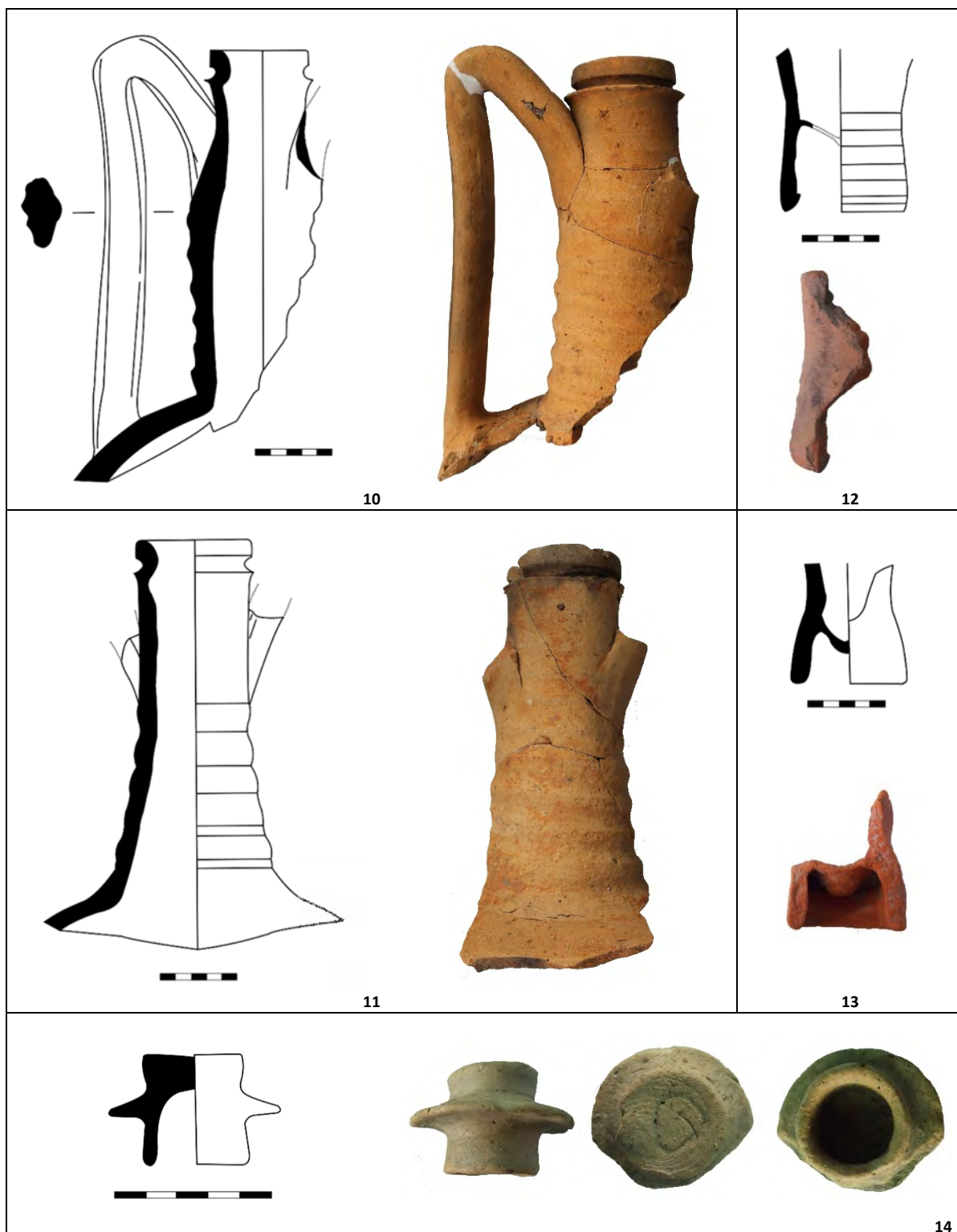
Planșa XVII. Ceramică descoperită pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. 3. Strecurătoare; 4. Capac; 5. Farfurie / The ceramics uncovered on the timber building level. 3. Strainer; 4. Lid; 5. Plate.

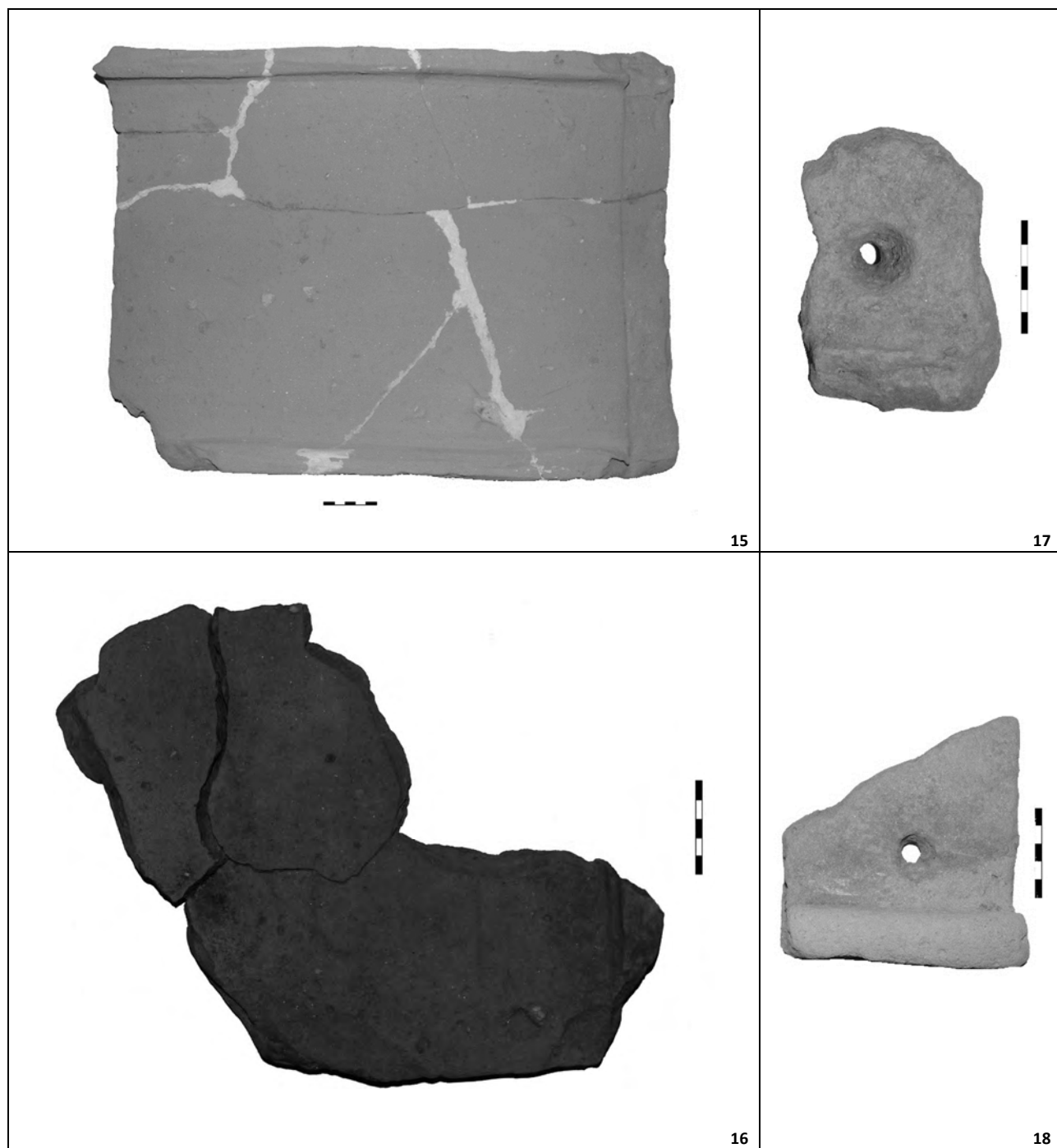
Pl. XVIII. Ceramică descoperită pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. 6. Farfurie; 7. Uciur cu două toarte (amforidion) / The ceramics uncovered on the timber building level. 6. Plate; 7. Jug with two handles.

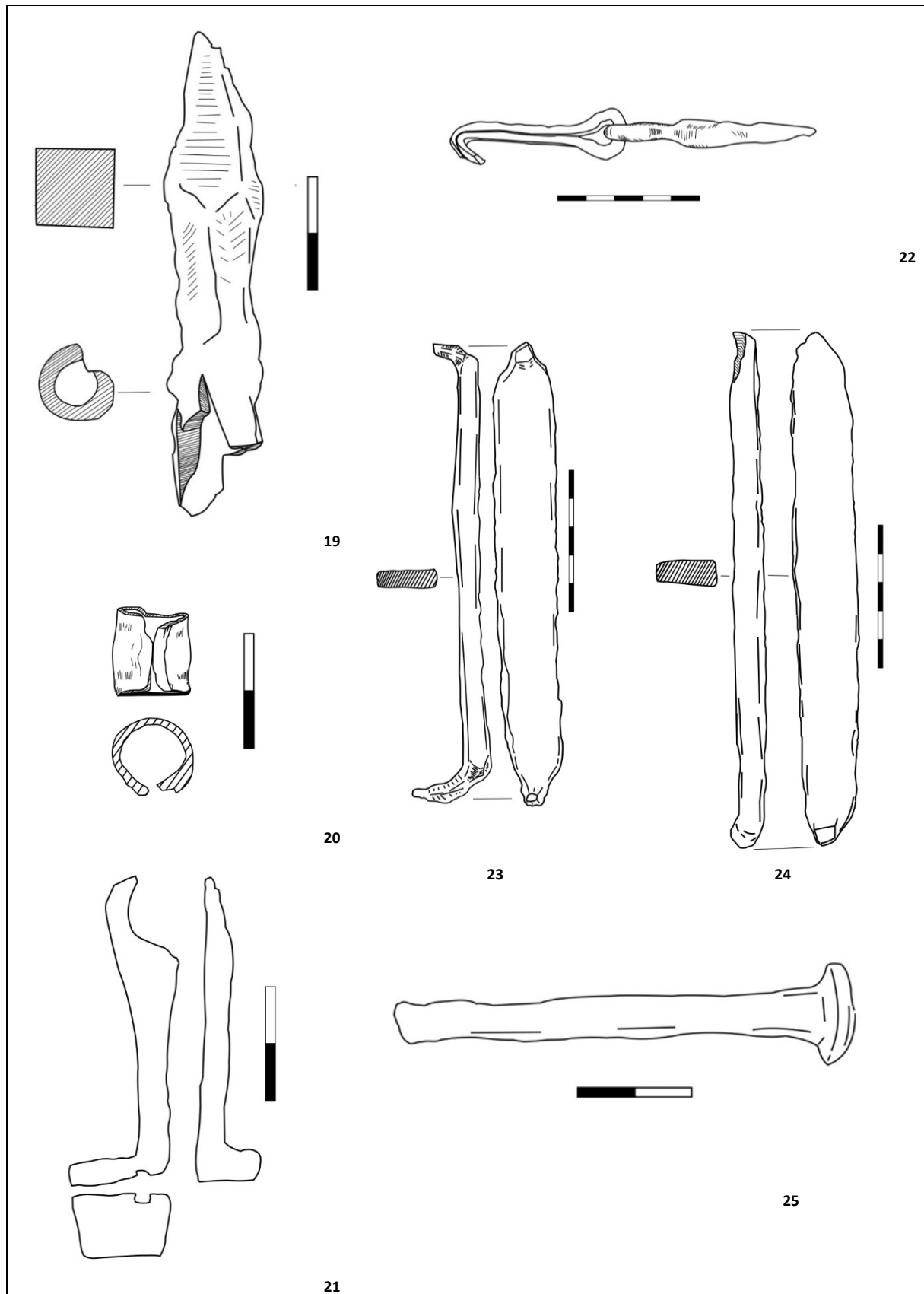
Planșa XIX. Ceramică descoperită pe nivelul corespunzător clădirii de lemn. 8. Amforetă; 9. Amforă – tip Zeest 90 / The ceramics uncovered on the timber building level. 8. Amphorette; 9. Amphora – type Zeest 90.

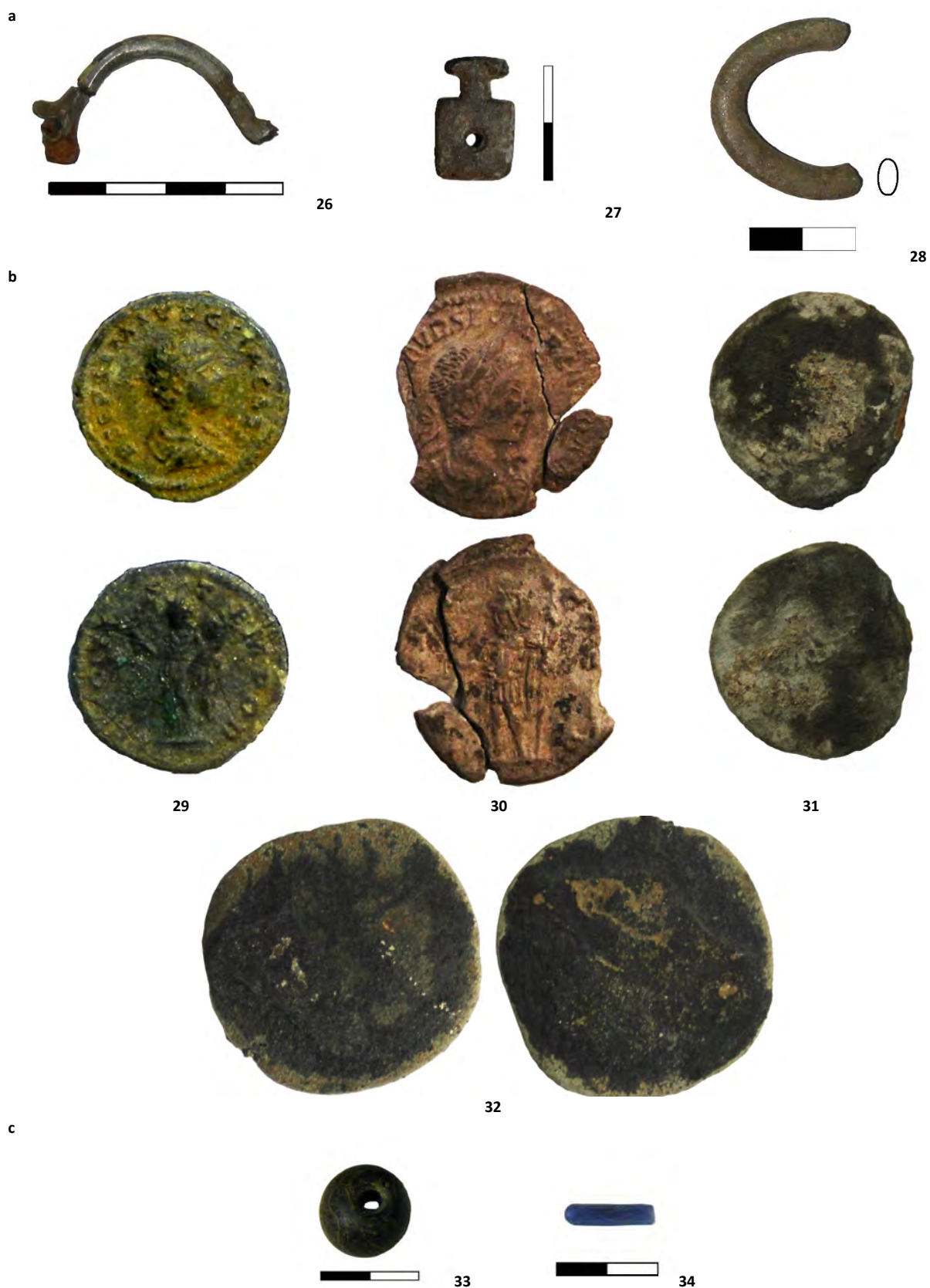
Planșa XX. Ceramică descoperită în groapa din carourile B2–B3. 11–13. Fragmente de amfore – tip Kapitän II; 12. Capac / Ceramics uncovered within the pit of the B2–B3 squares. 11–13. Fragments of amphoras – type Kapitän II; 12. Lid.

Planşa XXI. Țigle / Tiles.

Planșa XXII. Materiale de fier. 19. Vârf de suliță; 20. Tub de înmănușare fragmentar; 21. Cheie; 22. Balama; 23–24. Scoabe; 25. Cui / Iron objects. 19. Spearhead; 20. Fragmentary socket; 21. Key; 22. Hinge; 23–24. Staples; 25. Nail.

Planșa XXIII. Piese diverse și monede. a) Piese de bronz: 26. Fibulă; 27. Închizător de garnitură de armură („Panzerbeschläge”); 28. Verigă; b) monede: 29. Geta Caesar, 30. Severus Alexander, 31–32. Ilizibile; c) mărgelile de sticlă / Various objects and coins. a) Bronze objects: 26. Brooch; 27. Body-armour tie loop („Panzerbeschläge”); 28. Ring; b) coins: 29. Geta Caesar; 30. Severus Alexander; 31–32. Illegibles; c) glass beads.